

A faj egészségtana.

Írta: APÁTHY ISTVÁN.

Voltaképen a faj egészségtana, az, amit GALTON *Eugenika* névvel jelölt. Némelyek, kevés joggal, de sok számítással, embertenyésztésnek, mások, több joggal és főleg több komolysággal, fajnemesítésnek, az emberfaj nemesítésére irányuló törekvésnek mondják. Ha azonban tekintetbe vesszük, hogy az új tudományág a kellő élettudományi és társadalomtani alapossággal mire törekedhetik és mit remélhet eredményül, az emberfaj egészségtanának kell mondanunk. Az, amit fajromlásnak neveznek, a faj betegsége, s e betegség orvoslásának különleges módjai vannak. A közegészségtan a köz életviszonyainak javításával foglalkozik egészségi szempontból; a faj egészségtana azoknak a megbetegedéseknek elhárításával, melyek nemcsak az egyedek, hanem az egész faj fönmaradását fenyegetik. Törekvéseik sok tekintetben találkoznak, sőt a közegészségügy javítása is egyike a faj egészségtan módszereinek. De vannak az utóbbinak mis módszerei is, amelyek részint a társadalomtanba, részint az erkölcsstanba vágnak, és van végül egy egészen különleges élettudományi módszere. E módszer a faj fön tartóinak tudatos magválogatása és bizonyos, a jövendő nemzedékre káros hatásúnak tartható egyedek szaporodásának meggátolása. Az új maltusi tannal mégsem tévesztendő össze.

Az új maltusi elmélet azért követeli a születések szabályozását, hogy az egyedek számát csökkentse, vagy legalább ne szaporítsa és ezáltal egy adott nemzedék tagjainak jólétet öregbítse. A fajegészségtan ellenkezőleg arra törekszik, hogy a következő nemzedék számosabb és egészségesebb legyen; a születések szabályozását kívánja az is, de csak az olyan fogamzások meggátolása által, amelyek előreláthatólag nem kívánatos minőségű utódokra vezetnének; áldozatokat

és önmegtagadást követel a mai nemzedéktől a jövőendő érdekében. Az új malthusi elv alkalmazása föltétlenül növelni fogja nemzedékről nemzedékre azoknak az egyedeknek arányszámát, akiket a többiek munkája, vagy a megelőző nemzedéké tart el. A fajegészségtan majdani következetes gyakorlata mindinkább csökkenteni fogja az eltartásra szorulóak számát és lehetetlenné fogja tenni azt is, hogy egy adott nemzedék tagjai a megelőző nemzedékek munkájának gyümölcsein élőködjenek. Már ezáltal is egészségesebb állapotokat idéz elő, holott az új malthusi elv a következő nemzedékek romlását elkerülhetetlenné tenné akkor is, ha a művelt nemzetek emberanyagának romlása még nem kezdődött volna is meg. Pedig megkezdődött és ott mutatkozik leginkább, ahol az új malthusi elv gyakorlata a legáltalánosabb, t. i. Franciaországban.

Ha igaz volna is, amit némelyek állítanak, hogy nem mutatható még ki a művelt nemzetek emberanyagának romlása, azért korántsem volna tárgyaltalan az a törekvés, mely az emberanyag javítására irányul. Tárgyaltanná csak akkor lenne, ha kimutathatnók, hogy a dolgok mai rendje, a mai erkölcs és a mai társadalom, nemzedékről nemzedékre növekedő javulást idéz elő. Ilyen vérmes reménységet azonban, azt hiszem, a legrózsásabban látók sem táplálnak. Számos élettudományi észlelet arra mutat, hogy az élőlények fajai annál kényesebbek, az elbetegesedésre annál inkább hajlandók, minél magasabb fokára jutottak már el a fejlődésnek. Nem egészen mese az az őserő, mely a kevésbé művelt nemzetekben, illetőleg az alsóbb néposztályokban lakozik. De ez az erő csak viszonyilag; csak valaminek a megléteét jelöli, ami a műveltebb nemzetekben, illetőleg a magasabb osztályokban fogyásnak indult. Különben miért dőlt volna meg a műveletlenebbek támadásai előtt már annyi nagy nemzet; miért halnának ki oly nagy számmal a legelőkelőbb családok, hogy az alsóbb rétegekből előre töröknek adjanak helyet? Ez így van, és általa igen sok fejlődésbeli eredmény vész kárba; a fejlődés útján igen sokat mindig újra kell kezdeni, amit folytatni is lehetett volna. Törvényszerűség nyilatkozik meg abban, hogy így van. De nem törvény, hogy így legyen. Emberi értelemmel elérhetnők, hogy a jövőben többé ne így legyen. A fajegészségtan főadata megmutatni, hogyan volna elérhető. Törekvései

tehát függetlenek a fajromlás számszerű megállapításától. Nem is csoda, hogy világszerte annyi érdeklődéssel találkoznak.

Most, a magyar népszámlálás évében, máris nem egy keserű meglepetés után, különösen időszerű reánk nézve a vita, melyet a faj egészségtan kérdései fölött a Társadalomtudományi Társaság indított meg, kérdések egész sorát terjesztve elének. Megkísértem én is, hogy az alábbiakban azokhoz hozzászóljak. Messze vagyok tőle, hogy mindenikre feleletet adhassak. Némelyikre ma még egyáltalában nem lehet tudományos értékű feleletet találni. Másokra igen különböző lehet a válaszuk, a szerint, hogy minő alapelvekből indulunk ki. De hogy a kérdésekhez hozzászólhassunk, először is el kell ismerünk, hogy a mai nemzedéktől joggal kívánunk esetleg nagy áldozatokat is a jövő nemzedékek javára. Nagy tévedés azt hinni, hogy a faj egészség kérdéseiben az egyén érdeke ütközik össze az államéval, vagy általában a magánérdek a közérdekkel. Nem lehet azt mondani, hogy az egyén érdeke, a maga számára biztosítható nagyobb jóllét miatt, az egy gyermek, az államé pedig, amelynek sok katonára, sok munkásra és adófizetőre van szüksége, a sok gyermek. A sok gyermek éppen úgy lehet az egyén érdekévé, mint az államé a kevés. A kevés gyermek csak a faj érdekévé nem lehet semmi körülmények között. Mert a faj legfőbb érdeke a fönmaradás; a fönmaradást pedig csak a faj egészsége biztosíthatja, s a születések fogyó számának kérlelhetetlenül a faj romlására kell vezetnie. Ha a közjónak sarkalatos követelménye az, hogy mindenki a tőle telhető legtöbb és legjobb munkát végezze, a faj javának épp oly követelménye, hogy minden emberpár a tőle telhető legjobb utódokat állítsa a maga helyébe. Ez csak úgy lehetséges, ha a tőle telhető legtöbbet hozza is létre. A szülőket semmi sem biztosíthatja arról, hogy az első vagy az első egy-két gyermeküknél ne volnának sokkal különbek azok a későbbiek, akiknek a megszületését már nem akarják. Vannak, akik az elsőszülöttet egyáltalában silányabbnak tartják^a további gyermekeknél. Ha ez még nincs is bebizonyítva, kétségtelenül áll az, hogy, például, húsz emberpártól származó száz utód között igen sokkal több lesz a kiváló egyéniség, mint olyan száz utód között, akik száz egy-gyermekes pártól származtak. S ez annál szomorúbb, mivel a száz egyké-

ből, ha silányabbak is, sokkal több fog, a nékik osztályrészüljutó több szülői gond miatt, életben maradni és megházasodhatni, mint a közül a száz közül, akik hús sokgyermekű család sarjadékai. Így a kiváló egyének arányszáma szükségképpen fogy. Minden hajdanta nagy nemzet azon pusztult el, hogy nem termelt többé elegendő számban kiváló fiakat; hogy egyesek kiválását is inkább a többinek silánysága okozta. A hanyatló korszakok legnagyobb emberei a virágzás korának átlagemberével sem érnek föl. S a hanyatlás korát minden időkben a fokozódó gyermektelenség jellemezte, mert az maga sem egyéb, mint az élethez való erős akaratnak, az élethez való bátorságnak, az életben magáért az életért való örömmek megfogvatkozása. A fajegészség szempontjából már nagyon értéktelen az az ember, aki önmagára és gyermekére nézve is csak az anyagi javak, csak az ezekkel megszerezhető mindenféle gyönyörök kedvéért tartja az életet az átélésre érdemesnek. Értékes a faj szempontjából csak az az ember, aki szereti az életet az életért, a munkára s a küzdelemre nyújtott alkalomért. A faj egészségtan kérdéseire csakis ilyen szóljon hozzá; csak az ilyennek van rá erkölcsi jogosítványa. Félek, hogy ilyen jogosítvány nélkül való hozzászólások el fogják a Társadalomtudományi Társaság vitáját erőtleníteni.

Bármint legyen, a Társadalomtudományi Társaságtól a faj egészségtan s a vele kapcsolatos kérdések fölött rendezett vitát igen hasznosnak tartom már csak azért is, mert talán némi élettudományi ismeretet is nyújt a társadalomtani kérdésekkel foglalkozó írónknak s az ilyen kérdések iránt érdeklődő közönségünknek.

Társadalmi írók nagy előszeretettel használnak az élettudományokból vett összehasonlításokat, jóllehet az élettudományok felől, sőt még a kisiskolás természetrajz felől sem mind rendelkeznek a legelemibb ismeretekkel. Csöppet sem csudálkoznám, ha valaki közülök a társadalmat hatalmas tölgyfához hasonlítaná, melynek gyökerei a verőfényben fürödnek és levelei a termőtálaj nedveit szívják. Hisz nem rég egy nagy napilapunk vezérczikkében olvastam ismert Írótl fejtegetést az arisztokratiáról, melyben a szerző az arisztokrata elv hatását a vakondéhoz hasonlítja. Szerinte az arisztokrata elv úgy, mint ama veszedelmes rágcsló – már t. i. a vakondok – a társadalmi solidaritas zsenge gyökereit pusztítja.

Nem tudja, hogy a vakond nem rágcsáló, hanem bogárevő; hogy nem veszedelmes, hanem fölöttébb hasznos állat, mert főleg a gyökereken rágcsáló bogarak vagy bogárláncok pusztításából él. Csoda-e, hogy az ilyen természettudományi készütségű író cikkében azt is mondja, hogy az egész modern angol történelem nem egyéb, mint a nemzeti test reagálása az arisztokrata »Tagoceák«, alighanem phagocyták, ellen, melyeket a véréből lassan kilök. Mert miképpen is tudhatná, hogy a szervezet a kórok ellen védekezése alkalmával – a phagocytá-elmélet szerint – nemcsak nem löki ki a véréből a phagocytákat, melyeket különben egyáltalában nem is lehet a vérből kilökní, hanem azokat még inkább megszorítja, hiszen éppen a phagocyták védelmezik meg a kórok csirái ellen, vagy fölfalva és megemészte őket, vagy azok termékeit saját termékeikkel ártalmatlanokká téve. Szervezetünkben éppen a phagocyták volnának azok a hasznos vakondok, melyek megeszik az egészségünk gyökerein rágcsáló mikrobumokat. Ugyan mit lehessen tartani ama nagyközönség élettudományi ismeretei felől, amelynek a tanítói is csak ennyit tudnak?

Van a társadalomtanak több olyan iskolája, mely a társadalmi törvényszerűségeknek minden közét az élettudományi törvényszerűségekhez tagadja. Az ilyen iskola híve megteheti, hogy elméjét semmiféle élettudományi ismerettel ne terhelje, ámbár, ha iskolája alaptételeinek helyessége felől maga is ítélni akar, az élettudományi törvényszerűségeket annál inkább ismernie kellene. De hát még a tudatlanságban is van valami tiszteletreméltó, ha elvi alapon áll. Azonban egyáltalában nem tisztelhetem azoknak járatlanságát élettudományi dolgokban, akik a társadalomtan élettudományi – teszem, spenceri – iskolájának híveiként akarnak szerepelni.

Annál örvedetesebbnek kell mondanom az élettudományok nem egy ágában való, szinte meglepő jártasságát mindhárom előadónak, kik a Társadalomtudományi Társaság eugenikai vitájában előttünk jártak.¹⁾ Legföljebb az a kifogásom lehetne, hogy bizonyos élettudományi alapfogalmak dolgában MADZSAR JÓZSEF és FÜLÖP ZSIGMOND is beléésnek a tévedé-

¹⁾ MADZSAR JÓZSEF: Fajromlás és fajnemesítés. Huszadik század. XII. évf. 23. köt. p. 145-160. – DIENES LAJOS: A fajnemesítés biometrikai alapjai. U. o. p. 91-307. – FÜLÖP ZSIGMOND: Az eugenika követelése és korunk társadalmi viszonyai. U. o. p. 308-319.

sekbe, melyektől – mint dilettáns – SCHALLMEYER se tudott menekülni. Pedig talán SCHALLMEYER írta eddig a legjobb összefoglaló áttekintést ama kérdések fölött, melyek bennünket most foglalkoztatnak. És nézetem szerint még ő sem fogja föl helyesen a viszonyt a kiválogatódás és a fejlődés között.

Ha fejlődésen a szervezettségnek egy magasabb fokára jutást, egyszerűbb alkotásból bonyolultabb létrejöttét értjük, pedig ezt kell értenünk, akkor azt is el kell mondanunk, hogy kiválogatódás nem idéz elő fejlődést. A fejlődés mindenesetre átalakulás; de nem minden átalakulás fejlődés. Magában véve nem fejlődés, például, az alkalmazkodás sem, bármekkora átalakulással és az egyedi tulajdonságoknak bármekkora kifejtésével járjon is. A fejlődés nem is tömegbeli növekedés, mert a fejlődésnek egy-egy magasabb lépcsőfokával igen gyakran a test vagy az illető testrészt tömegének csökkenése függ össze. A fejlődés fogalmának leglényegesebb eleme az, hogy az átalakulás egyszerűbb alkotású szervezetből bonyolultabb alkotásút hozzon létre és mind tökéletesebb munkaföl osztásra vezessen a szervezet egyes részei között. Tökéletesebb és nem teljesebb munkaföl osztásról szólok, vagyis olyanról, mely nemcsak a fokozott tagolódásban, hanem minden tagnak az egész alá rendelésében és a tagoknak egymás javára és az egész javára működésében nyilvánul.

A kiválasztás tehát, sem a természetes kiválogatódás, sem a mesterséges – tenyésztő, illetőleg termelő – válogatás nem emelhet semmiféle szervezetet a fejlődésnek valamely alacsonyabb fokáról egy magasabb fokára. Átalakulásokat azonban, még pedig gyakran igen nagy átalakulásokat valamely meghatározott irányban, idézhet elő. Az előidézett átalakulás mind teljesebbé váló alkalmazkodottságot jelent; alkalmazkodottságot vagy az életviszonyok követelményeihez, vagy a tenyésztő, illetőleg termelő kívánságaihoz. Az alkalmazkodottság első sorban az életbenmaradást biztosítja, a továbbfejlődésnek pedig legelső föltétele az életbenmaradás. Ezt a tételt elfogadhatjuk, akármi idézi is elő az átalakulásoknak azt a nemét, amelyet fejlődésnek nevezhetünk. A kiválogatódásnak már ebből az okból is igen nagy jelentősége van a fejlődésre vonatkozólag. De van még más okból is. A fejlődés gyorsasága arányos a faj egészségével. És különösképpen, de kimutathatólag a fejlődéssel bizonyos betegségek járnak. A fej-

lódés különböző fokain különbözők. Legveszedelmesebbek és legkönnyebben idézik elő a faj kipusztulását a fejlődésnek már elért magasabb fokán. A fejlettségnek bizonyos magasabb fokán lévő fajokra nézve az egyedi különbözőségnek a különböző egyéniségeknek forrásai mindinkább bedugulnak; a magasabb fejlettséggel csökkenő variabilitás és a degenerációra való fokozott hajlandóság jár.¹⁾ E bajoknak egyedüli orvossága a fokozott természetes kiválogatódás, illetőleg a leggondosabb kiválogatás. Mindkettő azt idézi elő, hogy a fajnak mindenkorai képviselői, nevezetesen azok, melyek a következő nemzedéket hozzák létre, a lehető legkiválóbb, a legalkalmasabb egyedek legyenek. A legkiválóbb egyedek utódai fogják mutatni a legnagyobb variabilitást s ezzel együtt a legnagyobb képességet a további alkalmazkodásra. Úgy látszik nékem, hogy a faj legkiválóbb képviselőinek éppen az adja meg a kiválóságukat, hogy bennük a variabilitás legfőbb forrása még nem apadt el. Mi ez a forrás, mindjárt reátérek. Egyelőre csak azt kívántam az elmondottakkal megállapítani, hogy, ha másnak tartom is a viszonyt a fejlődés és a kiválogatódás között, mint MADZSAR JÓZSEF és FÜLÖP ZSIGMOND, ez korántsem gátol, hogy a ki válogatódásnak a fejlődés szempontjából éppen olyan jelentőséget ne tulajdonítsak, mint ők. Ebből pedig következik az is, hogy az eugenikára vonatkozó további kérdésekben is egyetérthetek velük. A művelt nemzetek szaporaságának csökkenő irányzatát s a faj romlására való hajlandóság növekedését épp oly aggodalommal nézem, mint ők, s az orvoslásnak nem látom más útját, mint amelyet a természet jelölt ki számunkra. Nem azt, hogy a természetet az emberi társadalomban szabadjára hagyjuk, hanem azt, hogy a természet-től megmutatott eszközöket a jövő érdekében tudatosan használjuk.

Nem tartok azokkal, akik a csökkenő szaporaságot a magasabb fejlettség következményének tartják s azt ezért vagy tétlenül nézik, vagy még inkább csökkenteni akarják. Az betegség, mely ugyan főleg a fejlődés magasabb fokán lepi meg a fajokat, de sem nem következménye az eddigi

¹⁾ Először hangoztatta ezt a kellő nyomatékkal DANIELE ROSA. (*La riduzione progressiva della variabilità*. Torino, 1899.) A ROSA gondolatát tulajdonította el és tette az élet állandóságáról írott könyve alapjává a bőbeszédű FÉLIX LE DANTEC. (*La stabilité de la vie*. Paris, 1910.)

fejlődésnek, sem – még kevésbé – föltétele a további fejlődésnek. Azért, hogy a rákos bántalmak főleg érettebb korban szokták az emberi szervezetet megtámadni, azok korántsem a magasabb fejlettség következményei. A nagy halálozási arány a fejlettség alacsonyabb fokának, a nagyon is csekély születési arány a fejlettség magasabb fokának betegsége. Így van ez az élőlények világában mindenütt. A természetben az előbbeni fokozott kiválogatódásra vezet s így a fejlődést gyorsítja; az utóbbi a kiválogatódást lehetetlenné teszi s előbb-utóbb az illető faj pusztulását okozza. Az emberi társadalomban a nagy halálozási arány, valameddig a születések megfelelő nagy száma áll vele szemben, szintén előidézheti a legellenállóbbaknak némi kiválogatását; de az emberi szaporaság soha sem lehet akkora, hogy a halál, mint kiválogató tényező, kellő valószínűséggel hagyja meg minden nemzedék legalkalmasabbjait. Minél csekélyebb az anyag, amelyben válogathat, annál nagyobb rész jut a véletlen körülmények pusztító hatásának, amelyek a legjobbat sem kímélik meg, s annál kisebb rész az egyéni kiválóságnak, mely a legjobbak fönmaradását biztosítaná. Az embernek tudatosan közbe kell lépnie arra, hogy mindenkire nézve egyenlően kedvező külső körülményeit biztosítsa az életbenmaradásnak: jó közegészségügyet, jó lakást, jó táplálkozást, a testi és szellemi fejlődésnek egyenlő lehetőségeit. Vagyis meg kell szüntetni a helyzetnek azt akedvezőtlenységét, melyet az emberekre nézve az anyagi javak eloszlásának nagy aránytalansága s az osztályok elkülönültsége okoz. Egyaránt meg kell szüntetni a nyomornak és a fényűzésnek pusztító hatásait.

De ez nem elég. Nem elég az egyéni kiválóságot megvédelmezni attól, hogy a véletlen összezúzza. Azt támogatni kell abban, hogy a jövő nemzedék minél több tagjának adhasson életet. Vagyis válogatni kell állandóan és tudatosan. És első sorban ki végezze a válogatás munkáját, amelyet a társadalmi rend már lehetővé teendett? Az, akinek a születés és a halál pillanatában a család tagjain kívül legközelebb kellene állania minden embertársához. Az orvosnak.

Az orvos jelentőségét a faj egészségtan követelményeinek megvalósításában növeli még az a körülmény, hogy nem elég a legkiválóbb törzseket elkülöníteni és szaporodásukat azon-

túl magára hagyni. A kiválóságnak átka, hogy nem hagy nagyszámú magához hasonló értékű utódot. A legkiválóbbakból alakított párok ivadékában is sok az alsóbbrendű egyed. Viszont középszerű egyedektől is származhatnak nagyon kiváló utódok. Minden nemzedékben ki kell válogatni a legkiválóbb egyedeket s megóvni attól, hogy a saját törzsük silányabb egyedeivel alapítsanak családot. Számukra páruul más, idegen törzsek legkiválóbbjait kell kikeresni. E követelmények elhanyagolása okozza az uralkodócsaládok és más legelőkelőbbek időelőtti elsatnyulását és kihalását, Sietteti ezt gyakran a gyermekek csekély száma is, mely kizárja a választékot. Elfeledik, hogy az előkelő származás inkább ritkábban, mint gyakrabban jár előkelő tulajdonságokkal. De a tenyésztő és termelő tudja ezt. Tudja, hogy minden nemzedékben újra meg újra ki kell válogatni a legjobbat.

Az angol telivértenyésztésből hozok föl példát. Annak talán legnagyobb és fölül máig sem múlt diadala az *Eclipse* nevű versenyparipa. A három legkiválóbb angol törzsmén közül egyik apai, a másik anyai részről volt az őse. Apja, *Marske*, 1750-ben született. *Marske*-hoz gazdája, a ló előkelő származása miatt, igen nagy reményéseket fűzött. Több versenyben megpróbálkozott vele, de kudarcot vallott. Erre 1756-ban, fedező ménül kezdte használni. 1764-ig így se látta hasznát, mert csupa silány csikó származott tőle. Végre 1764-ben nemzette az 1749-ben született *Spilletta*-val *Eclipse*-t, az angol telivértenyésztés nagy diadalát. *Eclipse* első nagy sikerei után apjáért, *Marske*-ért igen nagy fedezési díjakat kezdtek fizetni. *Marske* azután még 15 évig, vagyis 1770-ig volt fedező mén, de tőle egyetlen olyan csikó sem származott, amely az *Eclipse*-hez lett volna fogható. *Marske*-t e szerint 23 évig használták fedező ménnek. Nincs ugyan biztos adatom a felől, hogy hány csikó származott tőle, azonban, mivel gazdájának csak fedezeti díjaival hajtott hasznot, azt hiszem, igen csekély számot mondok, ha fölteszem, hogy évente átlag 10 csikó származott tőle, mondjuk kerek számban összesen 200 csikó. 200 csikó és közöttük csak egy kiváló, igaz, hogy az az *Eclipse* volt, amelyre a mai angol telivérek igen nagy részének családfája visszavezethető! Valamint hogy az angol telivértenyésztés nem ment volna semmire, ha nem válogatta volna ki minden nemzedékben az *Eclipse*ket, úgy a fajegészség-

ügyi törekvések is hatástalanok maradnának az állandó válogatás nélkül

Még így sem fokozhatja a termelő vagy tenyésztő kiválogatás – a kiválasztottak számára a legkedvezőbb, különleges táplálás és életviszonyok mellett sem – a kívánatos tulajdonságokat egy bizonyos határon túl és egyáltalában csak bizonyos tulajdonságokat fokozhat vagy csökkenthet. Másokra nincs semmi befolyása. A határt eleve megszabják azok a tulajdonságok, melyek a szervezetben a kívánattal kapcsolatban szintén megváltoznak. A szervezet nem egymás mellé rakott részek mozaikja, melyben egyes köveket, ha csak a térbeli viszonyok engedik, tetszés szerint megváltoztathatunk. Minden élő szervezet olyan egész, melyben minden résznek megváltozása szükségképpen valamelyes megváltozását okozza az összes többi résznek. A kapcsolatos (correlativus) változások lehetnek igen csekélyek, vizsgáló eszközeinkkel ki sem mutathatók és közömbösek is. De lehetnek, még ha mennyiségileg csekélyek is, az életre oly fontosak, hogy a kapcsolatos változásnak esetleges káros hatásai ama másik, a kívánt megváltozás hasznát e változásnak bizonyos fokán túl lerontják. A kapcsolatos változások bizonyos határon olyan akadályokba is ütközhetnek, melyek a kívánt változás fokozását élettani lehetetlenséggé teszik. Legtöbb esetben a változás lehetőségének határát elérjük, mielőtt az illető tulajdonság fokozásának vagy csökkentésének élettani lehetőségei kimerültek volna.

Ami a kiválogató tenyésztés vagy termelés, a domestication által elérhető, az, ha néha meglepő is, arányoslag hamar el van érve. Az *Eclipse* tökéletességét az angol lótenyésztés körülbelül félszáz év alatt elérte és azóta sem múlta fölül. Az *Eclipse* atyai szépapját, a *Darley Arabian* nevű mént, 1710 táján vitték Angliába; anyai dédapját, a *Godolphin Arabian*-i, 1728-ban. Ezzel a két ménnel és a XVII. századvégén Angliába került *The Byerly Turk* nevűvel kezdődött a mai értelemben vett telivérttenyésztés Angliában. És 1764-ben már megszületett az *Eclipse*.

Az eugenikának azok a rajongói, akik azt hiszik, hogy egy boldogabb kor ma még nem is sejtett fokra emelendi; kívánatos emberi tulajdonságokat, gondolják meg, hogy ma már a versenylovak gyorsaságát sem lehet tovább fokozni

A telivértényésztésnek már régen csak az a föladat jut, hogy az elért eredményt nemzedékről-nemzedékre megújuló kiválogatással és alkalmas neveléssel megtartsa. Az *Eclipse* korában még nem végeztek pontos időszerinti méréseket a versenylovak sebességére vonatkozólag. De végeznek már 1810 óta s az epsomi pályán kezdték. A rendes versenyek azonban nem mutatják meg, hogy mennyi a legkevesebb idő, amennyi alatt egy ló az adott távolságot megfutja. A lovas csak arra törekszik, hogy elsőnek érjen be. Csak a pálya végén ösztökéli a lovat minden erejének megfeszítésére. A hozzáértők nem is azt a lovat tartják a legtöbbre, amely versenyen kívül a leggyorsabb idő alatt tudja megfutni a pályát. Az állítólag leggyorsabb ló, melynek patája valaha angol gyöpöt érintett, a *Flying Childers* már 1715-ben megszületett. Atyja a *Darley Arabian*, anyja egy *Betty Leedes* nevű kancza volt. *Flying Childers-t* egy angol mérföld (1609 méter) megtiltásában az az *Eclipse* sem érte utói; de nála sokkal kitartóbb, erősebb volt.. Az angol versenylovak gyorsasági recordját néhány év előtt egy állítólag különben jelentéktelen ló, *Harrow* érte el: egy angol mérföldet (1609 métert) 1 percz és $35\frac{4}{5}$ mp. alatt futott meg. Az epsomi pályán többektől elért gyorsaság 5 furlong (1005 méter) 57 másodperc alatt. Ennél többre nem vitte az angol lótenyésztés 200 esztendő alatt; de ezt elérte volt *Flying Childers*-szel már 1715-ben.¹⁾

Hogy a tenyésztő kiválogatás mily kevésre képes, arra például fölhozhatom amerikai tenyésztők kísérleteit, akik a legjobban tojó tyúkoknak és a legjobban tojó tyúkoktól származott kakasoknak párosítása által nem voltak képesek olyan tyúkokat tenyészteni, amelyek évente többet tojtak volna, mint alkalmas tartás mellett olyanok, amelyeket egyáltalában nem válogattak ki.

A kiválogatásnak más a jelentősége. Az, hogy a kiválogatott legalkalmasabbak nemcsak az életbenmaradást, hanem a továbbfejlődést is leginkább biztosítják, amely azonban nem a mi tetszésünk és akaratunk szerint irányul. E független

¹⁾ Mindezeket az adatokat egy elismert szakértőnek, gróf WRANGEL-nek a lófajtákról írott könyvéből veszem. (WRANGEL, C. G.: Die Rassen des pferdes. 2 Bde. Stuttgart, 1908. L. főleg p. 84-96. és p. 154-105. az 1. kötetben.)

továbbfejlődés föltétele, hogy minden fajnak minden nemzedéke a faj legkiválóbb képviselőinek lehető legnagyobb számát tartalmazza. Silány egyedekből álló faj megáll a továbbfejlődés útján. Már pedig minden fajnak van bizonyos hajlandósága az elkorcsosulásra, ha már elérte a fejlődésnek valamely magasabb fokát. Ennek a hajlandóságnak csak egy ellensúlya van: minden adott nemzedékben a legjobb kiválogatása a következő nemzedék létrehozására, vagy legalább is a faj csekélyebb értékű képviselőinek kirekesztése a következő nemzedék létrehozásának föladatából. Ez ellensúly pedig csak akkor alkalmazható, ha minden nemzedék a lehető legnagyobb számú egyedből és egyéni tulajdonságok szempontjából lehetőleg különböző egyedekből áll. A legkiválóbb egyedek utódaiiban legnagyobb az egyéni változatosság. Miért? Mert az élettudományi értelemben vett kiválóság csak olyan egyéniséggel jár együtt, amelynek egyéniségi tényezői igen számosak; olyan egyéniséggel, amely részben megnyilvánult, nagy részben azonban meg nem nyilvánult, de azért átörökíthető tulajdonságok nagy számából tevődik össze. Az ilyen egyéniség utódai a szerint, amint az örökölt és tovább örökíthető tulajdonságokból bennük majd ezek, majd azok nyilvánulnak meg, illetőleg maradnak lappangó állapotban: a kiválóságnak hasonló foka mellett is igen különbözők lesznek. Nagy érdek tehát, hogy a kívánatos egyéniségek minél számosabb utódot hagyjanak: csekély számú utód között csekély valószínűséggel fog akadni olyan, melyben a szülői tulajdonságok csoportosulata (kombinációja) szintén kiváló egyéniséget fog eredményezni.

Az egyéni kiválóságnak, emberek közt pl. az igazi talentumnak (nem a mindig egyoldalú és alkalmazkodásra képtelen genie-nek, hanem a pl. GOETHE-féle kiválóságnak) legjellemzőbb vonása a sokoldalúság s az alkalmazkodó képesség. A körülmények változása megnyilvánulásra készíthet olyan tulajdonságokat, melyek különben lappangó állapotban maradtak volna. Hogy valakiben mi minden rejlik, azt a változó körülményekhez alkalmazkodni tudás mutatja meg, amit lehetővé addig lappangó tulajdonságok megnyilvánulása tesz. Sok magyar, itthoni áldatlan viszonyaink között, nem tudja megmutatni, mit ér; de más körülmények között, péld. külföldön, teszem Amerikában, kifejti a benne rejlő értékeket. Az az

ideális társadalmi rend, amelyben – a köz érdekében – mindenki kiélheti a benne rejlő összes értékeket. De a legkiválóbb egyéniségeknek szűk körön belül való továbbzaporodása is az utódoknak elkorcsosulására vezet a tulajdonságok fogyó hajlandósága következtében, aminek a sejtteni magyarázatát ismételten igyekeztem megadni a csirasejtek viselkedésében az úgynevezett praembryalis fejlődés folyama alatt. Ennek orvossága a lehetőleg távol álló, nem rokon és különböző társadalmi rétegekből származó kiválóságok párosítása. Ösztönszerűleg érzett élettudományi szükség nyilatkozik meg a mesékben a királyfiról, aki koldusleányt vesz feleségül, vagy az öreg királyról, aki a vitéz pásztorfiúnak adja oda leányát és országát. Nagyon sok úgynevezett rangon aluli házasságban a faj-nemesítés szomjúsága a parancsoló érzet, amelyről azonban az illető nem tud magának számot adni. Persze máskor meg degeneráltság és perversitás idéz elő olyan nemi összeköttetések, amelyekben óriási a különösen értelmi és erkölcsi rangkülönbség.

Mindenesetre jó volna, ha a házasságok kötésében több szerepe volna annak az erkölcsnek, mely az egyéni érdek fölé helyezi a faj szeretetét. A szerelem a társadalom jó voltának s főleg a faj nemesítésnek szempontjából is igen jó intézmény. Gyakran hibázhat az is; de általában mégis inkább szolgálja a fajnemesítés érdekeit, mint a házasságkötéseknek jelenleg divatos bármely más rugója.

Itt vetődik föl az a számtalan kérdés, mely a férfi és nő viszonyára vonatkozik a jövőendő nemzedék létrehozása szempontjából. Kívánatos-e a házasság intézményének fönmaradása s ezzel együtt a család jelenlegi alakjának fönntartása? Megoszthatja-e a nő, és hogyan, a maga életét a család szolgálata és egyéb társadalmi föladatok között? Az egynejű vagy a többnejű házasság-e a kívánatosabb a fajnemesítés szempontjából? Kívánatos-e a gyermeknevelés gondjainak levétele a szülők vállairól, pl. az állami gyermeknevelés útján? És így tovább.

Mindezekkel szemben én azt hiszem, hogy a családi élet-nálunk hagyományos rendjét csak meg kell tisztítani azoktól a visszasságoktól, melyek azt elkorcsosítják. Olyan társadalmi rendet kell sürgetni, mely a szülőkre nézve ne

csapássá, hanem áldássá, anyagi javakat és általános tiszteletet hozóvá tegye a nagyszámú gyermeket. Az állam érje be az oktatással; a szülőkre tegye kötelezővé, de lehetővé is a gyermekek nevelését. A családi érzés a fajnemesítésre fölhasználható hatalmas erők forrása. Az erkölcsnek s az erkölcsnél is parancsolóbb divatnak itt is karöltve kell járnia az állami intézkedésekkel. A krisztusi erkölcs, pedig már idestova kétezer éve oltogatják az emberbe, korántsem elég a közbiztonság czéljaira; az államnak kemény keze is kell hozzá. A fajnemesítés erkölcstana sem tehetne többet. Valamit tehetne még az állam ellenére is. Hisz az antialcoholista mozgalom sem eredménytelen, pedig az állam az alcoholismus legnagyobb kerítője. Az állam segítségével azonban nagyon hamar megszüntethetné az alcoholismust. Éppen így megvalósíthatnák a fajnemesítő erkölcsök az állam megfelelő intézkedéseivel karöltve, főleg pedig egy a hivatását átérző orvosi kar segítségével, az eugenikának legalább elemi követelményeit arányoslag rövid idő alatt.

Összefoglalom a mondottakat. Kétségtelen valóság, hogy a természetben általában több a születő, mint a táplálék adott, vagy elérhető mennyisége mellett megélhető; hogy ezért a megélhetés bizonyos nehézségekkel jár, s így csak azok maradnak életben és csak azok állítanak utódokat a maguk helyébe, akik a megélhetés nehézségeivel, hála alkotásuk valamely sajátosságának – vagy a véletlennek – meg tudtak küzdeni. E körülményekből DARWIN tudvalevőleg bizonyos nagyon egyszerű, de az élők világára igen fontos következtetéseket vont. A Társadalomtudományi Társaságnak hozzánk intézett egyik kérdése már most az, hogy a megélhetés nehézségeinek, a *struggle for life*-nak DARWIN-féle elve s a természetes kiválogatódás játszhatik-e jelentős szereret az emberi társadalomban. Mindenesetre játszik. Hiszen DARWIN a tétéleket, melyekből saját elméletét levezette, a társadalomtudományból, az egyáltalában nem életbúvár MALTHUS-ÍÓI vette át. Már most azt az elméletet, mely a társadalomtudományból kiindulva ment át az élettudományba, ne lehessen, sőt ne kelljen a maga logikus következményeivel visszavezetni és alkalmazni a társadalomtanban, illetőleg a társadalmak életének gyakorlati irányításában? MALTHUS a maga megállapításaiból arra a következ-

tetésre jutott, hogy a születések fölös számát, mint nagy csapást az emberiségre, el kell kerülni. DARWIN-féle meggon-
dolással éppen ellenkezőleg örvideni kell a születések fölös
számának, mert az teszi lehetővé, hogy a megélhetők a meg-
születettek közül kiválogatott legjobbakk legyenek. Csak az,
ha minden adott nemzedékben a legjobbakra bizzuk a követ-
kező nemzedék egyedeinek létrehozását és ha a következő
nemzedék egyedei ismét a lehető legnagyobb számúak és
belőlük ismét a legjobbakat lehet a következő nemzedék létre-
hozóiul kiválogatni: csak ez óvhatja meg az emberi társa-
dalmakat is az elkorcsosulástól. De értsük meg jól, nem ez a
kiválogatás idézi elő a továbbfejlődést; ez csak annak a lehe-
tőségét biztosítja, mert biztosítja az életbenmaradást és az
egészséget; mert elkerülhetővé teszi a tengődést és a lassú
pusztulást. A születések fölös száma tudatos emberi beavatko-
zás nélkül, magában is valószínűvé teszi némileg a legéletre-
valóbbak megmaradását s az életre nem valók pusztulását;
de ez nem elég. A fajegészségtan célja fölvilágosítani az em-
beri társadalmat arról, hogy minden olyan társadalmi berende-
zés, minden olyan szokás, divat vagy erkölcs, mely útját állja a
legjobbak kiválogatódásának, aláassa a társadalom jövőjét,
eladja a pillanat, a mai nemzedék, az egyéni kényelem és
önzés tál lencséje fejében a jövő nemzedékek üdvösségét,
a fejlődést. Útját állja pedig a társadalom a legjobbak kiválo-
gatódásának részint azáltal, hogy csökkenti a választékot, részint
azáltal, hogy nem válogat,

À faj egészségtan végső követelménye röviden az, hogy az
emberek minden nemzedékében csak a továbbfejlődés szem-
pontjából leginkább kívánatos egyedek lehessenek a következő
nemzedék létrehozóivá, és hogy minden nemzedékben elegendő
számmal legyenek ilyen értelemben kívánatos egyedek. De a
vegső követelményhez első lépésül megelégszik a fajegészségtan
azzal is, ha a legkevésbé kívánatos egyedek szaporodását
meggátolhatja s a kívánatos egyedekét fokozhatja. Ennek a
követelménynek megvalósításában, ismétlem, sem a fajnemesítő
erkölcsök, sem állami beavatkozások magukban nem elegendők.

Karöltve megindíthatják az átalakulásoknak azt a sorozatát,
mely – a jelenleginél jobb társadalmi rendben, – boldogabb,
jobb és nemesebb emberiséget fog teremteni.

Az elválások újabb alakulása hazánkban.

Írta: BUD JÁNOS.

A modern társadalom-erkölcsi életnek egyik érdekes jelensége a házasság felbontásának mind gyakoribbá válása. Bár még igen tekintélyes azoknak a száma, akik a házasság felbonthatatlanságát hirdetik, mégis ma alig van culturállam, amelynek törvényhozása el ne ismerte volna a válás lehetőségét. Akik az előbbi álláspontot vallják, főként a római egyház tekintélyére hivatkoznak, bár megkísérlik azt is igazolni, hogy a felbonthatatlanságnak gyökerei magának a házasságnak természetében, belső mivoltában rejlenek. A házasság felbonthatatlansága mellett érvel még oly egyén is, mint BENTHAM, vagy COMTE. Előbbi, ki az utilitarismus főképviselője, a felbonthatatlan házasságot találja a legtermészetesebbnek, az egyed és köz érdekére legelőnyösebbnek; az utóbbi pedig, ki a positivismus megalkotója, határozottan kijelenti, hogy a válás, a fölbonthatóság egyszerűen képtelenség. Mindezzel ellentétben az emberi házasság története kevésbé igazolja a házasság örök érvényét. Meggyőzően fejt ki WESTERMARCK az emberi házasság történetéről szóló munkájában, hogy az emberi házasság tartamát illetőleg egységesség nincs a különböző korszakok közt. A fejlődés korai fokán a házasság nem volt állandó frigy, hanem a körülményekhez mérten hosszabb-rövidebb ideig tartott. Amint nagyobb lett a nők tekintélye s nőtt a női nem tisztelete, magasabb fejlődésnek indult az apai érzés, mindezzel kapcsolatban fokozódott az előrelátás a gyermekek jövője érdekében s a szerelmi szenvedély is mind finomultabb formát öltött, fokozatosan szorosabbra fűződtek a házasság kapcsolai is. Az emberi nem magasabb fejlődésével lépést tartva lett folyton tartósabb a házasság is, míg a civi-

lisatio bizonyos fokán oda jutott, hogy életfogytiglani egysüléssé vált. Tényleg azonban ahhoz, hogy a házasság fölbonthatatlansága elismertessék s dogmává váljék, a római egyház hatalmas tekintélye kellett. Az idők azonban e szigorú elveken rést ütöttek. A fejlettebb emberi társadalom ugyanis amily helyén valónak ismerte el, hogy a férj ne bánhasson el kénye-kedve szerint feleségével, ne taszíthassa el, midőn jónak látja s a nő se hagyhassa el férjét minden ok nélkül, épp úgy nem tudott teljesen megnyugodni azokban a szigorú korlátozásokban sem, amelyeket tulajdonképpen csak ideális vallási felfogás eredményezhetett. Ennek tudható be, ha már a reformatio a házasság felbontását illetőleg, mintegy számolva az emberi néptömegek szellemi és társadalmi élete fejlődési irányzatával, szabadabb szellemnek hódolt, majd pedig az újabb törvényhozások arra az álláspontra helyezkedve, hogy a válást teljesen lehetetlenné tenni annyit jelentene, mint egy nagyobb bajjal a kisebbet felcserélni¹⁾, mind több helyet adnak az elválásnak.

Elfogadva az elválás lehetőségének megokoltságát, önkéntelenül is felmerül azonban az a kérdés, hogy hol van a határ, a meddig a házasság felbonthatósága megengedhető. Mily nehéz dolog, mennyire eltérők e tekintetben a felfogások, mi sem igazolja jobban, mint az egyes államoknak az elválást szabályozó törvényeikben s főként ezeknek az okokat megállapító részeiben fellelhető éles különbségek. Alapjában véve elválásnak csak ott volna szabad bekövetkezni, ahol a házaspár között minden mélyebb érzelmi és erkölcsi kapocs megszűnt s visszaállítására is alig van remény. A valóságban azonban ott, ahol az elválás meg van engedve, már a házasságkötésnél sok esetben nem a boldogságra való törekvés a fő, hanem egészen más mellékérdekek játszanak közre, tehát az elválás is igen gyakran minden különösebb indíték nélkül következik be, valóra válván CREBILON mondása, mely szerint a házaspár egybekelnek a nélkül, hogy egymást szeretnék és széjjelmennek a nélkül, hogy egymást gyűlölnék.

S épp azok a kérdések, hogy az elválás, illetve a fölbontás tehetősége nem befolyásolja-e károsan a házassági köteleket erő-

¹⁾ FÖLDES: Statisztikai előadások II. sorozat, 59. 1.

sító erkölcsi és lélektani tényezőket, nem vezet-e erős mérvben könnyelmű házasságkötésekre, nem eredményezi-e a feleknek a házasság intézményével szemben a kötelesség- és felelősségérzet csökkentését s e révén a házasságnak könnyen és meggondolatlan módon való feloldását s mindezeket figyelembe véve nem fenyeget-e a társadalmi rend és erkölcs teljes feldúlásával, készítetik a statisztikát arra, hogy ezzel az egész társadalmat mélyen érintő s mind nagyobb szerephez jutó kérdéssel minél behatóbban foglalkozzék. Alig találkozunk már culturállammal, ahol a hivatalos statisztika ne vonta volna megfigyelése körébe az elválásokat s ezenkívül elég tekintélyes azoknak a magánmunkálatoknak is a száma, amelyek e kérdéssel foglalkoznak.¹⁾

Hazánk statisztikája egyike azoknak, a melyek a legrésztesebben foglalkoznak az elválásokkal. S különösen felhívja figyelmünket a szóbanforgó kérdésre az a tény, hogy az utóbbi két évtizedben népmozgalmunk statisztikája arról tesz tanúságot, hogy az évente megszűnő házasságoknak mind tekintélyesebb hányadát teszik a felbontott házasságok. Kutatnunk kell tehát, mi okozza az adatok ily alakulását s az elválások számának növekedése csak hazánkat jellemző jelenség-e, avagy hasonló tünetek más külföldi államokban is észlelhetők-e?

¹⁾ ERNST CADET: »Études morales sur la société contemporaine, Paris, 1870.; LONA: »Divorces en Belgique« a »Journal de la Société Statistique de Paris« 1877. évfolyamában.; v. OEITINGEN; »Moralstatistik. 3. Auflage Erlangen, 1882.« 147-180. oldal; BERTILLON »Étude démographique du divorce et de la séparation de corps az »Annales de démographie internationale. Paris« 1882. évfolyamában; Caroll D. Wright: »Report on marriage and divorce in the United States, Washington, 1889; J.WERNICKE: »Die Statistik der Ehescheidungen a« Jahrbücher für Nationalökonomie u. Statistik XLI. kötetének (1898.) 259-272. lapjain; FÖLDES BÉLA, »Statisztikai előadások II. sorozat« 57-70 oldalain; BOSCO »Divorzi e separazioni personali de coniugii« Annali di statistica 1908.; YVERNES: Les divorces etc. en France depuis 1884.« a »Journal de la Société de Statistique de Paris« 1908. évfolyama 101-103. lapjain; v. MAYR »Statistik und Gesellschaftslehre« M-kötet 183-260 lapjain stb. stb.

Hazánkban volt:

Év	a megszünt házasságok száma	a felbontott házasságok száma	a felbontott házasságok a megszünt házasságok % ^o -ában
1891—1895	103.993	1.288	1·2
1896—1900	105.893	1.276	1·2
1901—1905	109.407	3.027	2·8
1906	108.587	3.849	3·5
1907	113.799	7.103	6·2
1908	113.578	6.203	5·5
1909	111.889	6.334	5·7

Ez adatok élesen világítják meg az elválások fejlődési irányát. Különösen szemünkbe ötlük az 1894. évet követő években s az 1907. évben beálló hirtelen emelkedése a felbontott házasságoknak. Az előbbit az új házassági jogi törvénynek (1894. évi XXXI. törvény cikk) életbelépése okozta, mely az elválást lehetővé tette, míg az 1907. évi emelkedést megmagyarázza az a tény, hogy az 1907. évi XVII. törvény-cikk tehermentesíteni akarván a kir. Curiát, megszüntette a házassági pereknek kötelező felebbvitelet. Kétségtelen bizonyítékai ez adatok elsősorban annak, hogy mily erős befolyása van a házassági jogi törvényhozásnak az elválások alakulására. Hasonló példákat a külföld is szolgáltat. Így Franciaországban miután 1884-ben kimondatott újból a házasság teljes felbontásának lehetősége, a felbontott házasságok száma több, mint megkétszereződött. Volt ugyanis az elválások száma:

1884-ben 1.657

1885-ben 4.123

Megjegyezzük, hogy ez időponttól kezdve majdnem állandó az emelkedés az elválások számában, mely volt:

1886-1890-ben 5.618

1891-1895-ben 7.199

1896-1900-ban 7.968

1901-1905-ben 10.034

A Németbirodalomban is találkozunk a törvényhozás befolyásával. Az 1900-ban életbelépett polgári törvénykönyv egyes jogterületeken bizonyos felbontási okokat pl. gyermekelenség esetén a házasság kölcsönös megsejlesztését a

gyógyíthatatlan betegséget stb. megszüntette s ennek következtében az 1900 – 1901-ben csökkenés állt be a fölbontások számában. Alapjában véve a törvény mégis könnyítette az eljárást, új okokat is állított be, a minek folytán nyilvánvaló volt, hogy bizonyos idő múlva mégis az elválások szaporodása fog bekövetkezni. Ugyanis volt a felbontott házasságok száma:

1899-ben.....	9.563
1900-ban.....	8.034
1901-ben.....	8.037

1902-ben már 9.221 házasság szűnt meg s innen fokozatos az emelkedés, míg 1906-ban 12.397-re rúg a számuk. Ez adatokból megállapíthatni, hogy amint el kell ismerni, hogy egy bizonyos számú házasság mindig akad, amelyekben teljesen indokolt a felbontás, épp úgy a törvényhozás is egyes intézkedéseivel előmozdítván esetleg a könnyelmű házasságkötést, avagy a házasság könnyed, meggondolatlan feloldását, fokozhatja e számot. Ily szempontból kell elbírálnunk az 1907. évi XVII. törvénycikket is, mely a kir. Curia tehermentesítése érdekében a házassági köteléki perekben az érvényben volt hivatali felülvizsgálatot megszüntette. Tagadhatatlan, hogy felbontás esetén a pernek hivatalos felebbvitelle lassítván az eljárás menetét, igen sok esetben alkalmas volt arra, hogy házasfelek, akik bármely oknál fogva teljes ellenszenvvel voltak egymás iránt, később kibékültek. Erre most kilátás nincsen, mivel a felek rendszerint megnyugszanak az elsőfokú ítéletben, a mire jellemző adat, hogy mikor még 1907-ben is a perek 60.37%-ban ítéleztek a felebbviteli bíróságok, addig 1908-ban csak 13.3, 1909-ben pedig 4.4%-ában a pereknek éltek felebbvitellel a felek. Ily önként kínálkozó békülő eszközt elejteni kár volt, mert helyesen jegyzi meg WERNICKE, hogy igen gyakran házasságok, melyekben időlegesen megzavartatott az egyensúly, később a legboldogabbakká válnak.¹⁾ Továbbá a gyorsabb és jóval olcsóbb eljárás szintén csábít az elválásra. S annál veszedelmesebb a törvénynek ily rendelkezése, mert házasságjogunk sem követ túlszigorú elveket – amint később látni fogjuk – a felbontási okok megállapítása körül. A Curia tehermentesíteni sok

¹⁾ WERNICKE I. m. i. 261. lap.

más mód akadt volna, s leghelytelenebb volt e célból akkor, a mikor az erkölcsi és vallási kapcsok hanyatlása folytán a házasság különben is sokat veszít régi erejéből, ennek kötelekeit a felbontás megkönnyítésével meglazítani. S nehogy az az érv helyet találjon, mintha a felbontott házasságok számát az gyarapítaná, hogy az előző időkből heverő sok per került elintézésre, idézzük a következő adatokat, amelyek arról tanúskodnak, hogy tudomás szereztetvén az olcsóbb, gyorsabb és könnyebb eljárásról, mint többen kérvényezik a házasság-megszüntetését. Indított házassági per:

1907-ben	7.845
1908-ban	9.154
1909-ben.....	9.894

Három év alatt tehát 20.7%-ot tesz az emelkedés s hogy mégis 1907-tel szemben csökkent a felbontott házasságoknak a száma, az valószínűleg csak annak tudható be, hogy bíróságaink szinte megijedtek a perek ily hirtelen megnövekedésétől s mintegy látva a veszélyt, amely e révén a társadalmat fenyegeti, minél több pert érdemleges tárgyalás nélkül intéztek el. így a házasság megszüntetése nélkül jogerős végzéssel véget ért perek száma volt:

1907-ben	1.389
1908-ban	1.867
1909-ben	3.230

A pereknek végzéssel való elintézése oly sok esetben rendszerint alaki okokból vált lehetővé, amint azonban a felek kitanulják az eljárásnak úgy alaki, mint anyagi kellékeit, a bíróságnak egyre kevesebb alkalma lesz, hogy a házasság megszüntetésétől eltekintsen. Arra nézve pedig, hogy mily gyorsan intéztek el újabban a házassági perek, idézzük, hogy a Curia tehermentesítéséről szóló törvény előtt vagyis 1906-ban csak 34.4%-ában a pereknek ért véget az eljárás egy éven belül, 1909-ben már 75.1%-ra rúgott ez az arányszám.

Már az eddig tárgyalt adatok is némi tájékozást nyújtanak a főlbtások alakulásáról hazánkban. Tiszta képet azonban a szóban forgó kérdéstről csak oly adatok nyújtanak, amelyek valamely viszonyításban mutatják be a bírói eljárás útján meg-

szűnt házasságokat, és pedig úgy egy bizonyos területen belül, valamint nemzetközi összehasonlításban is. Erre több mód ismeretes¹⁾. Legegyszerűbb, de legbizonytalanabb, ha a fölbontott házasságokat a népesség számához viszonyítjuk. Ellene mond ez eljárásnak, hogy a népesség tekintélyes hányadát teszik, akik házasságot nem köthetnek, tehát el sem válhatnak. Legponosabb adatokat viszont oly számítások nyújtanak, amelyek a halandósági táblák módjára készülnek. Előfeltétele ennek, hogy úgy a fölbontás útján megszűnt házasságok, mint a két népszámlálás közt fennálló házasságok tartam szerint részleteztesse, csak így lehetséges megállapítani, hogy bizonyos tartalmú házasságok közül mennyi bontatik fel. Ily módon számította ki a fölbontások alakulását BOECKH Berlinre nézve. Ez az eljárás legkevesebb esetben lévén lehetséges, legmegfelelőbb, ha a fennálló házasságokhoz viszonyítatnak a fölbontások, aminek csak az az akadálya, hogy rendszerint csak a népszámlálást követő években eszközölhető, mert különben nagy tévedések történhetnének. Ily körülmények közt legtöbbször meg kell elégednünk oly arányszámokkal, melyeket az egy évben kötött s fölbontott házasságok egybevetése folytán nyerünk. Ez alapon az egyes főbb államokban.

	1000 házasságra esett fölbontás és elválás a zárjelben	1900 körül megjelölt évben	1900 körül Bosco ²⁾ szerint
Svájcz (1907)	54·0		41·7
Franciaország (1908) .	50·1		34·5
Magyarország (1909) .	40·2		13·9
Németalföld (1908) . .	36·8		17·0
Románia (1907) . . .	30·8		25·0
Németbirodalom (1906) .	24·4		18·5
Svédország (1908) . .	18·7		11·9
Belgium (1905)	15·9		11·4
Ausztria (1906)	9·3		5·9
Olaszország (1905) . .	8·2		3·4
Angolország (1908) . .	2·7		2·0

Megjegyzendő, hogy a felsorolt országok között Olasz-

¹⁾ MAYR: Statistik und Gesellschaftslehre. Tübingen, 1909. 189-191. l.

²⁾ BOSCO: Divorzi e separazioni di coniugi. Roma, 1908.35. lap.

országban és Ausztriában nem a fölbontások, hanem az elválások vannak erős túlsúlyban s az előbbieket arányszáma Ausztriában csak mintegy egy, Olaszországban 3-4-et tesz. Ugyancsak Franciaországban is sok a csak elválás, úgy hogy ezeket leszámítva, a fölbontások arányszáma 41.8.

A kimutatás különben élénken tükrözteti vissza, hogy a más-más házasságjogi (egyházi, világi) törvények, a hagyományoknak, a házasság socialis és erkölcsi felfogásának, a népek erkölcsi érzékenységének stb. eltérő volta szerint mily különbözően alakul a fölbontások arányszáma az egyes államokban. Legkedvezőbb helyzetnek örvend Anglia, amit főként az erősebb vallási és erkölcsi érzületnek, valamint a traditiókhoz való hűbb ragaszkodásnak lehet a javára írni. Olaszországban és Ausztriában az alacsony arányszám azzal van összefüggésben, hogy az előbbi államban a házasság általában, az utóbbiban a katolikusok házassága fölbonthatatlan. Legtöbb házasság szűnik meg fölbontás útján Svájcban és Franciaországban, ebben a két államban, ahol, mint tudvalevő, a szabadságot legtágabban értelmezik s ezt átviszik a morális térre is. Nem kedvező reánk nézve s a Curia tehermentesítéséről szóló törvény hatásának nincs jellemzőbb kifejezője, mint az, hogy mi a harmadik helyen állunk, sőt, ha az elválásokat kiküszöböljük, Franciaország is alig előz meg bennünket. A sok elválás magas culturszínvonal mellett is veszedelmes erkölcsi áramlatnak a jele s oly viszonyok között, mint mi élünk, gondolkodóba ejthet, hogy a fölbontás túlszabaddá tétele nem fogja-e a minimumra alászállítani a felelősségérzetet a felekben a házassággal szemben. Nem jogosulatlan e feltevés már azért sem, mert – sajnos – népünk elég széles rétegeiben különben sem honol valamely szigorú felfogás a házasságot illetőleg, legalább e mellett bizonyít a vadházasságnak, mely tetszés szerinti időben, minden felelősség nélkül megszüntethető, némely vidékeken egész intézményszerű jellege. Félő, hogy ily viszonyok között, míg a vadházasságtól a szégyenérzet sokakat visszatartott, addig az a tudat, hogy az elválás úgy is könnyű, a jövőben igen sok könnyelmű, minden valamely bensőbb érzelmi és értelmi kapcsolatot nélkülöző s éppen a fölbontásra alapított szinte úgynevezett ideiglenes házasságra fog vezetni, ami nemcsak er-

kölcsi veszélyt rejt magában, hanem számtalan egyént fog anyagilag is sújtani, határozottan nyomorba taszítani. E mellett bizonyít az is, hogy a fölbontások száma, mint később látni fogjuk, leginkább az alsóbb és szegényebb néposztályokban terjed.

A másik érdekes jelenség, amely a fölbontások arányszámaiban kifejezésre jut, hogy a fölbontási kedv növekvőben van s nem áll, mit OETTINGEN hirdetett, hogy a fölbontásoknak a kötött házasságokhoz viszonyított aránya hosszú időszakokon át állandó.¹⁾ Természetesen ez a növekvés sokkal nagyobb arányú oly államokban, ahol a törvényhozás, mint hazánkban is, újabban ismerte el a fölbonthatóságot, avagy ennek érdekében könnyítő intézkedéseket tett. De oly államokban is, melyekben régebb keletű törvények állapítják meg a házasság fölbontását, mint Belgiumban, ahol a múlt század elején a Code Napoleon megengedte az elválást, továbbá Angliában, ahol 1857-ben, Svájcban, ahol 1874-ben, Németországban, ahol 1875-ben s Franciaországban, ahol újólaj 1884-ben mondatott ki a teljes fölbonthatás, az utolsó negyedszázad alatt, határozott emelkedésével találkozunk a fölbontási arányszámnak. Bosco szerint (idézett munka 9 oldal) ugyanis a fölbontásokban volt az emelkedés a különböző államokban a kezdő időszakot 100-zal téve egyenlőnek:

Angolországban	1871—1875-től	1895—1899-ig	204-re	
Ausztriában	1882—1885-től	1896—1900-ig	182-re	
Belgiumban	1871—1875-től	1895—1899-ig	561-re	
Franciaországban		1885-től	1896—1900-ig	193-ra
Németbirodalomban	1884—1885-től	1896—1900-ig	158-ra	
Svájcban	1876—1880-től	1896—1900-ig	105-re	
Svédországban	1871—1875-től	1895—1899-ig	206-ra	

Egyedül Svájc az, ahol stagnáló lett az arányszám. Annak, hogy a fölbontások mind gyakoriabbakká válnak, megvannak az okai, mint a vallási érzület hanyatlása, az Individualismus mind hatalmasabbá válása, amely megbomlasztja a családi élet kötelekeit is, a demokratismus terjedése, mely a nőt is mindjobban önállósítja, az élvhajhászat fokozódása, a gazdasági viszonyok kisebb állandósága és nagyobb bizonytalansága, stb. stb.

¹⁾ OETTINGEN: Die Moralstatistik. Erlangen 1882. 152. lap.

A fölbontások eme növekvését közönnyel nézni nem lehet. Igazat kell adnunk DURKHEIMNAK, ki azt mondja: »La vérité, c'est que le divorce ne peut pas progresser, sans menacer l'institution matrimoniale« s épp ezért gyarapodásukban határozott tünetét látja egy alapvető társadalmi intézmény betegségének.¹⁾ Érthető tehát az is, ha bár jól tudjuk, hogy a fölbontások első sorban is mint erkölcsi, gazdasági, culturalis, társadalmi és egyéb okok folyományaként jelentkeznek, mégis bizonyos félelemmel kísérjük, ha az állam nem óvatos törvényhozási intézkedéseiben. S hogy ez az irányzat mennyire veszedelmes alakot ölthet, talán legjobban igazolja az az 1908. évi francia törvény, amely minden különösebb ok nélkül három évi elválás után egyoldalúlag is megállapítja a fölbontás jogosultságát. A kölcsönös megegyezés mellett való megszüntetése a házasságnak erkölcsileg még valamennyire indokolható, az egyoldalú s minden alaposabb okot nélkülöző fölbontás azonban megfosztja a házasságot alapfeltételétől, mely éppen végleges jellegében jut érvényre, ily fölfogás különösen a nagy tömegnél hathat bomlasztólag s a teljesen önkényszerű, egyéni tetszésre hajló fölbontásoknak nagy számát eredményezheti. Hasonló okok készítetnek bennünket arra is, hogy ne tudjunk megnyugodni az 1907. évi XVII. törvény-cikknek a fölbontást annyira megkönnyítő intézkedéseiben sem.

Eddig főként azzal a hatással foglalkoztunk, amelyet a törvényhozás gyakorol a fölbontások alakulására. Az adatok azonban már sejtetik, hogy a törvényhozásnak csak másodrangú szerep jut e kérdésben s a fölbontásoknak oka magában a társadalomban, a socialis, gazdasági, culturalis stb. életben keresendő. Bizonyítja ezt már az a tény, hogy oly területen is, ahol a házasság egyöntetűen van szabályozva, vidékek szerint igen eltérő a fölbontások arányszáma. Ezt a célzt szolgálják a területileg tagolt adatok. Így Franciaországra nézve közöl IVERNES departement-onként egy összeállítást (az 1901-1905. évek)²⁾, mely szerint ezer kötött házassághoz viszonyítva a fölbontásokat a maximumot oly département képviseli, melyben az arányszám 81, míg a minimum 3. A Németbirodalomban az egyes államokban a fölbontásoknak a

²⁾ IVERNÉS: Journal de la soc. de Stat. de Paris XLIX. évf. 102. 1.

¹⁾ DURKHEIM: L'année sociologique. IX. évf. 443. lap.

népességhez viszonyított arányszámai 1906-ban 32.3 és 2.2 között váltakoznak. Igen jellegzetes alakulásokat tár fel hazánk is. Így 1909-ben 1000 kötött házasságra jutott fölbontás:

a Duna balpartján.....	10.9
a Duna jobbpartján.....	25.9
a Duna-Tisza közén.....	45.7
a Tisza jobbpartján.....	22.2
a Tisza balpartján.....	43.5
a Tisza – Maros szögén.....	48.4
a Királyhágóntúl.....	66.3

A szélsőségek elég nagyok s teljesen kifejezésre juttatják azokat az első sorban felekezeti, majd nemzetiségi, sőt culturalis s gazdasági különbségeket is, melyek az egyes vidékeket megkülönböztetik egymástól. Érdekesség kedvéért közöljük előbb a következő két összeállítást, melyek közül az első arról tájékoztat, hogy az egyes felekezeteknek mily szerep jut az elváltak közt:

	az 1909. évben	
	elvált egyének	közül volt %/ ban
Róm. kath.	28.8	47.6
Gör. kath.	5.7	11.3
Reform.	28.3	14.9
Ág. h. ev.	9.2	7.1
Gör. kel.	20.1	13.8
Unitárius	1.2	0.5
Izraelita	6.5	4.7
Egyéb	0.2	0.1
	Nemzetiség szerint pedig az 1909. évben	
	elvált egyének	közül volt %/ ban
Magyar	65.0	54.5
Német	8.5	10.3
Tót	1.5	9.9
Oláh	19.6	17.7
Ruthén	0.0	2.2
Szerb	4.7	2.7
Egyéb	0.7	2.7

A felekezetek közt legkedvezőbb helyzetnek örvendenek a házasság fölbonthatatlanságát valló katolikusok. Legtöbben válnak el a reformátusok között s már igen mérsékelt a felbontások arányszáma az ágostai evangélikusok körében. Hogy a két reformált egyházhoz tartozó hívek között mily különböző jelentőséggel bírnak az elválások, legélénkebben igazolja a Duna két partja közt levő különbség az arányszámokban. Mindkét országrészben a katolikusok majdnem egyező aránnyal vannak, háromnegyedét teszik a népességnek s mégis a Duna bal partján, ahol a reformált egyház hívei közt az ágostaiak vannak túlsúlyban (14.8% az ágostai és 2.8% a református) fele annyian sem válnak el, mint a Duna jobb partján, ahol a reformátusok fordulnak elő nagyobb aránnyal (ref. 11.4, ágostai ev. 8.6%). Az arányszámok ily alakulásában közre játszik ezenkívül az is, hogy a Duna bal partját javarészt a kisebb műveltségű, a vallás elveihez szigorúabban ragaszkodó tót elem lakja, míg a Dunántúl népességének 70.1%-a a magasabb műveltségű s a szabadabb szellemnek hódoló magyarságból kerül ki. Ugyancsak tekintve a katolikus vallás elterjedtségét ez országrészekben, érthető az arányszám egészen alacsony volta is.

Leggyakoribb különben az elválás a Királyhágóntúl, természetesen következményeként annak, hogy az elválást megengedő felekezetek, amelyek sorába tartozik a reformált egyházakon kívül a görög keleti is, itt vannak legerősebben képviselve (együttesen 35.0%). A Tisza-Maros szögén a felbontások magas arányszámát a gör. keletieknek az abszolút többség-nél a népességben elfoglalt nagyobb aránya (51.7%) okozza, míg a Duna-Tisza közén és a Tisza balpartján a református magyarság szökteti fel az arányszámot.

Arra nézve, hogy a különböző gazdasági, társadalmi, műveltségi s erkölcsi viszonyok mily eltérően befolyásolják a felbontások arányszámának alakulását, legfényesebb bizonyítéka különben a város és vidék közötti különbség. Már BERTILLON és WRIGHT hangoztatják, hogy a városokban sokkal könnyebben bomlanak fel házasságok felbontás útján, mint a vidéken. Érdemes evégből – a lehetőséghez mérten – a nemzetközi adatokat is a megfigyelés körébe vonni. Így Bosco Franciaországra vonatkozólag közöl egy összeállítást, amelyből kitűnik, hogy

a helységek nagyságával lesz nagyobb a felbontásoknak az aránya.¹⁾ Ugyanis az 1893/7. években 1000 házasságkötésre esett fölbontás

az	5— 10.000	} elket számláló helységekben	25·2
	10— 20.000		32·7
	20— 30.000		36·1
	30— 100.000		42·2
	100.000—450.000		45·2
	Párisban		62·5

Poroszországban az 1905. évben 1.000 házasságkötésre az egész államban 22.9, a városokban 35.7, a vidéken 10.1 fölbontás esett. Svájcban, ahol leggyakoribb a fölbontás, az 1896-1900. években 1.000 házasságkötésre a városokban 37.5, a vidéken 19.1 fölbontás jutott. Teljesen megfelelnek e törvényszerűségnek a mi adataink is, amelyek szerint

	1.000 házasság- kötésre jutott fölbontás
a törvényhatósági jogú városokban.....	58.7
a vármegyékben	37.1

A városok különös erkölcsi légkörére, de a vidéktől eltérő kulturális s gazdasági viszonyaikra is, amennyiben ezek a családi életet befolyásolják, igen élénk világot vetnek ez adatok. Sőt egyrészt a mi adataink egybevetve a külföldi adatokkal, másrészt a Bosco által Franciaországra vonatkozólag közölt adatok amellet bizonyítanak, hogy minél bonyolultabb, minél szövevényesebb és fejlettebb a városi élet, annál sűrűbbek a népesség körében az elválások is. Így természetesen a nagy városok főszékhelyei a házassági fölbontásoknak s megértjük, ha hazánkban is Budapesten a legmagasabb az arányszám, 1.000 az év folyamán kötött házasságra nem kevesebb, mint 62.8 fölbontás jutván. Épp e kérdéssel kapcsolatban nem volna érdektelen kutatni, hogy a különböző társadalmi s gazdasági helyzet mennyiben befolyásolja a házasságok fölbontását, sajnos azonban erre nézve igen kevés adattal rendelkezünk. Némi támpontul szolgálhatnak azok az adatok, amelyek az elvált felek foglalkozási viszonyait tárják fel. Magyarországon 1.000 az alább megnevezett foglalkozáshoz tartozó s házass-

ságot kötő férfi egyénre 1909-ben jutott ugyanoly foglalkozású elvált férfi:

Östermelés	36.9
Bányászat	20.2
Ipar	42.5
Kereskedelem és forgalom	50.5
Közszolgálat és szabad foglalkozások	68.7
Különböző ágbeli napszamosok	21.4
Egyéb foglalkozások	53.3

A patriarchális régi viszonyok hatása érezhető még az östermelés körében, ahol ma is a legfőbb foglalkozási csoportokat véve figyelembe még legnagyobb súlyt fektetnek a házasság állandóságára. Arányban azzal, amint szabadabb szellem érvényesül valamely foglalkozási ágban, avagy valamely osztály magasabb műveltségi fokon áll, emelkedik a fölbontások aránya is, így az iparban, még jobban a kereskedelemben és forgalomban, míg tetőpontját éri el az értelmiségi foglalkozások körében. Ez adatok különben, amelyek élénken tükröztetik vissza a foglalkozás és ebből származó milieu hatását, sok tekintetben megfejtik az elválásoknak a városokban, ahol az ipar, kereskedelem valamint a közszolgálati és szabad foglalkozások is összetömörülnek, jóval gyakoribb előfordulását. Nem volna céltévesztett dolog kimutatni, hogy a különböző társadalmi állás és foglalkozási minőség is miként hatnak a fölbontások alakulására, azonban ez irányban kellő megbízható adatok nincsenek. Mint feltűnő jelenséget tisztán azt emeljük ki, hogy minálunk is beigazolást nyer az a tény, hogy minél tömegesebb a felbontás, annál inkább az alsóbb néposztályok vesznek benne részt. Így volt

	1904-ben	1.000 elvált férfi közt		
		önálló 1909-ben	segéd személyzet 1904-ben	1909-ben
Östermelés	63.5	48.2	365	51.7
Ipar-forgalom	54.0	49.6	46.0	50.4

A viszonyok ez alakulása egészen természetszerű. Az alsóbb és szegényebb néposztályokban a családi érzés nem valami mély, sőt ez újabban az industrialismus terjedésével, mely nemcsak a férfit vonja el teljesen a családi tűzhelytől, hanem igen gyakran a megélhetés érdekében a nőt is kira-

gadja természetes hivatása köréből, egyre veszít erejéből, továbbá itt nincs meg annyira az érdekek közössége, valamint a gyermekek jövőjéről való előrelátó gondoskodás sem eléggé fejlett stb. Egyáltalán a bizonytalanabb és kedvezőtlenebb social is és gazdasági helyzet morális téren sokkal exponáltabbá s kevésbé ellentállóvá teszi az egyént s ily sok bomlasztó elem mellett csak a legszigorúbb kritika illeti az államot, ha az erkölcsi kapcsokat, amelyek az egyéneket egymáshoz fűzik, még lazítja. Az 1907. évi XVII. törvényczikk már többször vázolt intézkedésének is meg van már a szomorú hatása, az a rétege a népnek kezd élni a felbontással, amelynél különben igen gyakran hiányzik a mélyebb értelmi és érzelmi alap, valamint a nagyobb felelősségérzet a házasságkötésnél s előrelátható, hogy minél jobban tudatára jön e ténynek a nagy tömeg, annál többen bontják fel a házassági köteléket. Hogy mindez mily messzemenő erkölcsi bomlási folyamathoz fog vezetni a különben is hamis tanok által eléggé félrevezetett nép körében, előre megjósolni alig lehetne.

A legérdelemlesebb munkát végezné a statisztika s socialpolitikai szempontból a legérdekesebb adatokat gyűjtene, ha megtudná világítani a felbontásoknak kóroktanát. A nagy általánosságban közreműködő tényezők szerepét még csak lehet sejtetni, az egyes házasságok fölbontásánál döntő erővel bíró alapmotívumokat – sajnos – alig lehet kideríteni. Amit ez irányban nyújt a statisztika, tovább annak megállapításán nem mehet, minthogy a házassági köteléket megszüntető ítéletek minő törvényszerű szakaszon alapulnak, vagyis minő törvényes okok bírtak elegendő súlylyal a házassági életközösség megszüntetése körül. Nem tagadhatni, hogy a törvényszerű okok sokszor csak formálisak s ezért legtöbbször nem tárják fel azokat a lelki rugókat, amelyek tulajdonképpen szakításra bírták a házaseleket. Túlzott skepticismus ennek daczára a BERTILLONÉ, aki ez adatoknak egyáltalán nem tulajdonít jelentőséget. Ha nem is nyújtják a valót, mégis tanulságosak s legalább megközelítő képét adják a felbontási okok morfológiájának. Nemzetközi összehasonlításban pedig igen alkalmasak arra, hogy nagy vonásokban tájékoztassanak arról, hogy országok szerint melyek azok az okok, amelyekkel egyrészt a speciális erkölcsi viszonyok, másrészt a törvény-

hozás és bírói eljárás s az ezekből fejlődő szokás folytán leginkább élnek a felek. Nálunk a főbb felbontási okok (zárjelben a házassági törvény megfelelő szakaszai) voltak százalékban:

	1900-ban	1905-ben	1909-ben
Hűtlen elhagyás (77. §. <i>a</i>)	47·9	63·2	68·4
Hűtlen elhagyás és ismeretlen helyen való tartózkodás révén (77. §. <i>b</i>) . . .	4·7	4·3	5·7
Házastársi kötelességek súlyos megsértése (80. §. <i>a</i>)	21·3	18·7	17·0
Erkölcstelen élet megátalkodott folytatása (80. §. <i>c</i>)	15·0	6·2	2·5
80. §. <i>a</i>) és 80. §. <i>c</i>) együttes előfordulása	7·1	5·6	5·1
Házasságtörés (76. §.) . . .	0·5	0·2	0·1
Egyéb okok	3·5	1·8	1·2

Házassági törvényünknek a felbontási okokat megállapító része jellemzésül ide iktatjuk néhány külföldi állam hasonló adatait is:

	A felbontási ok volt					
	Angliában (1906-ban)	Belgiumban (1906-ban)	Franciaországban ‰-ban	Poroszországban (1905.)	Szászországban (1905—1906.)	Svájcban (1907.)
Házasságtörés	99·8	29·5	26	49·5	45·9	10·0
Kölcsönös beleegyezés . .	—	2·4	—	—	—	—
Legyőzhetetlen ellenszenv .	—	—	—	—	—	38·3
Részegeskedés	—	—	—	—	4·9	—
Hűtlen elhagyás . . .	—	—	—	12·9	17·1	2·9
Bántalmazások és sértések .	—	64·8	72·3	34·9	12·0	22·8
Büntető ítélet	—	1·9	—		4·8	2·2
Elmebetegség .	—	—	1·7	2·3	2·6	2·3
Egyéb okok .	0·2	3·8	—	0·4	12·7	21·5

A külföldi adatokat egybevetve a sajátjainkkal, legszembeötlőbb, hogy míg mindenütt általában véve nagy szerepet ját-

szik a házasságok felbontásában a házasságtörés, addig nálunk ez csak igen csekély esetben eredményezi mint törvényszerű ok a házasság megszüntetését. Nem beszélünk Angliáról, ahol úgyszólván kizárólag ez alapon szűnhet meg a házasság, s a minnek lehet köszönni a felbontások alacsony arányát is, hanem még Franciaországban és Belgiumban is az eseteknek több mint egy negyedrészében a házasságtörés képezte alapját a fölbon-tásnak. Nagyon áltatnók magunkat, ha abban a feltevésben élénk, hogy kedvezőbb erkölcsi viszonyok okozzák minálunk a házasságtörés oly ritka előfordulását. Ellenkezőleg való-színűnek tartjuk, hogy nálunk is nagy szerepet játszik ez ok a házasságok megszűnésében s ha az adatok nem juttatják kifejezésre, az egyrészt annak tulajdonítható, hogy igen sok esetet, melyet a külföld házasságtörésnek minősít, a mi bíróságaink a házasságjogi törvény 80. a) és c) pontjai alapján bírálnak el, de még inkább megmagyarázható azzal, hogy a felek nem akarván családi életük botrányait és titkos foltjait a nyilvánosság ítélőszéke elé hozni, élnek azzal a kedvez-ménnyel, a melyet a törvény a 77. §. a) pontja alapján nyújt s amely a legkönnyebbé teszi a házasság felbontását. Érdekes ugyanis, hogy házasságjogi törvényünk alapján véve azon az állásponton volt, hogy a házasság felbontását oly értelemben szabályozza, hogy a felbontás csak mint végső eszköz vétesék foganatba. Ezzel indokolható, hogy nem fogadta el a házasságnak a felek kölcsönös beleegyezése mel-lett való felbontását, mely tény csorbítja rendszerint a házasság erkölcsi természetét s ezt a vagyoni jogi szerződés állás-pontjára helyezi.¹⁾ E szigorú felfogás csak helyeselhető, de ezzel ellentétben áll, hogy ugyanakkor a törvény az egyik szakaszával, különösen ennek a gyakorlat által való mind sza-badabb értelmezésével mégis a legnagyobb szabadságot nyújtja a házassági kötelék megszüntetése körül. Nincs itt másról szó, mint a házasságjogi törvény 77. a) szakaszáról. A tör-vény célzata e szakasz megalkotásával nyilvánvaló, szabá-lyozni azokat az eseteket, amidőn a házasságfeleknek egyike házastársát az életközösség állandó megszakítására irányuló szándékkal elhagyta. Kétségtelen, hogy ily esetekben meg-

¹⁾ Törvényjavaslat a házasságjogról. Képviselőházi irományok XV kötet 197. lap.

hiúsul a házassági céloknak elérése s megdől a házasság fentartásának létfeltétele is. A hűtlen elhagyás, mint ilyen, teljesen elfogadható ok a házasság felbontására. A gyakorlat azonban oda vezetett, hogy a hűtlen elhagyás csak leplezett válóok, mert a felek tudják, hogy ez alapon lehet legkönnyebben és teljes biztosságban megszüntetni a házassági frigyét. Nem egyéb ez ma már ez esetek legnagyobb részében, mint a házasságnak rejtett módon s kölcsönös beleegyezés mellett való megszüntetése, amit pedig házasságjogi törvényhozásunk el akart kerülni. A legnagyobb határozottsággal bizonyít e mellett az a *tény*, hogy mily rohamosan emelkedik az ez alapon megszünt házasságoknak a száma. 1900-ban még csak 47.9%-ban szerepelt a hűtlen elhagyás felbontási ok gyanánt s 1900-ban már több, mint kétharmadrészét (68.9%) a házasságoknak ez alapon bontották fel. A mellett tehát, hogy a népnek mind szélesebb rétegeiben terjed a tudat, hogy a házasság felbontható, még az a körülmény, hogy rájönnek lassankint arra is, hogy mily könnyedén végbemehet ez a folyamat, okozzák első sorban is a felbontások aggasztóan növekvő számát. Ha nem vetünk gátat ama visszás helyzetnek, melybe e szakasz alapján házassági judicaturánk jutott, a legkönnyebben veszélyeztetjük a házasság erkölcsi alapját, mert a nagy tömegben megrendítjük a hitet a házasság állandósága és ama belső életközösség iránt, melyet az igényel s ily módon mesterségesen növeljük majd lassan-lassan az időhöz kötött, csak névleges házasságoknak a számát.

Ami a felbontási okokat illeti, még csak arra utalunk, hogy igen érdekes volna, ha a statisztika rámutatna arra is, hogy minő összefüggés van a házasság tartama s a házassági kötelék megszüntetését előidéző okok közt. Megkísérelte ezt már BOECKH aki, Berlinre vonatkozólag az 1884/1895. években felbontott házasságokat vette ily szempontból vizsgálat alá. Eredményeiből kiemeljük, hogy a férj házasságtörése miatt felbontott házasságok átlagos tartama 11.5, a nőké miatt 123 év volt. Legalacsonyabb átlagos tartammal, 6-8 év között, azok a házasságok bírtak, amelyekben kölcsönös elhagyás, a házastársi kötelességeknek a férj részéről való megsértése és kölcsönös beleegyezés szerepelt ok gyanánt, míg a 13 évet

meghaladta a házasságok élettartama azoknál a felbontásoknál, amelyekben iszákosság, elhagyás, rendetlen életmód miatt szűnt meg a házasság. Említésre méltó, hogy újabban a szászországi statisztika (1905-1906.) igen részletesen feldolgozza a felbontási okokat a házasfelek életkorával s a házasságtartammal egybevetve.¹⁾ Arra azonban, hogy következtetések legyenek vonhatók, hosszabb időre van szükség. Helyes volna, ha a mi statisztikánk is feldolgozná ily értelemben az adatokat ami tekintettel arra, hogy tudakoltatik úgy a felek életkora, mint a házasság megkötésének éve, igen könnyen keresztülvihető volna.

A felbontási okokat tárgyalva, hogy a házassági pereket jogi főbb vonatkozásaikban megismerjük; röviden kitérünk a kereset beadásra, valamint az Ítélet alapján megállapított vétkességre. A legtöbb állam statisztikájában csak a keresetbeadásra lehet adatokat találni. így látjuk, hogy 100 felbontásban beadta a keresetet

	a férj	a feleség	mindkét fél
Magyarországon (1909) . .	59·4	40·6	—
Belgiumban (1906)	48·4	51·6	—
Franciaországban (1906) .	43·4	56·6	—
Angliában (1906)	55·5	44·5	—
Svájcban (1906)	25·8	41·8	32·4

Az adatokat összefüggésbe szoktak hozni a vétkeséggel is megállapítván, hogy általában véve a férj hibájából több házasság bontatik fel, mint a nőéből. Ha figyelembe vesszük a két nemnek eltérő természetét, nevelését, a társadalomban elfoglalt helyzetét stb., bizonyos fokig indokolva is találjuk az előbbi állítást. A nő vonzalma erősebb lévén, engedelmességhez is jobban hozzászokván, továbbá nagyobb lévén a szemérem-érzete, inkább félvén a nyilvános botrányoktól, a házasság felbontása több anyagi s erkölcsi kellemetlen következményt zúdítva rája stb., érthető is, ha kevesebb okot szolgáltat a házassági kötelék megszüntetésére, mint a férfinem. Ha ettől mégis eltérést találunk imitt-amott, az inkább csak a házasságjogi törvények, illetve az ez irányú szabályok által előidézett különleges helyzetből származik. Így Angliában, a hol majd-

¹⁾ C. KOLLMANN: Die Ehescheidungen in Sachsen. Zeitschrift des K. Sächsischen Stat. Landesamtes. 53. évf. 195 és 212-215. lapok.

nem egyedüli alap a házasság fölbontására a házasságtörés, egészen természetesnek találjuk, ha a nő vétkeisége van túlsúlyban, ismerve azt, hogy maga a társadalom is – főként a vele járó súlyosabb következményeknél fogva – a nő által elkövetett ily hibát sokkal szigorúabban ítéli el. Nehéz magyarázatát találni ellenben annak, hogy nálunk miért nagyobb a nők vétkeisége, mint a férfiaké. Ugyanis 100 fölbontó perben például 1909-ben a férj csak 40.1, a nő ellenkezőleg 57.5 esetben mondatott ki vétkesnek. Némi indokát csakis a hűtlen elhagyásnak éppen a könnyed elbírálás folytán való elharapódzásában vélem feltalálni. Arra nézve, hogy egyes főbb bontó okok szerint mily szerepet játszik az egyes házasságok vétkeisége, érdekes adatokat találni KOLLMANXAK a szászországi elválásokról irt dolgozatában. Ugyanis 100 fölbontott házasság közül az 1905/1906. évben az oldalt megnevezett okból:

	A férj hibájából		A feleség bontatott fel	
	Szász- ország- ban	Porosz- ország- ban	Szász- ország- ban	Porosz- ország- ban
Házasságtörés, kettős házasság, természet elleni faj- talanság . .	26.5	26.6	19.1	22.9
	0.2	0.3	0.1	0.1
Roszindulatú elhagyás . .	9.6	8.5	7.5	4.4
Rosz bánásmód, iszákosság, el- ítélés stb. .	28.4	28.1	4.7	6.8

A férfiak hibájából minden esetben tehát több házasság szűnt meg, mint a nőéiből.

Nem érdektelen annak kutatása sem, hogy mint alakulnak a fölbontott házasságok termékenységi viszonyai abból a psycho-Jogilag indokolt feltevésből indulva ki, hogy a gyermek léte erősíti a családi kötelekeket s megfontoltabbá teszi a feleket a házasság megszüntetésével szemben. Legnagyobb hiányuk ezeknek az adatoknak, hogy igen sok államban a fölbontott házasságok jó részében nem állapítatik meg, származott-e az együttélés

ideje alatt gyermek, vagy sem. Így egyike a legszebb ily irányú statisztikának CAROLL D. WRIGHTNEK az Egyesült-Államokban az 1867/86-ban megszűnt házasságokról készült munkája, azonban a gyermekek léte, illetve nem léte s a fölbontások közötti összefüggésre vonatkozólag nem tud határozott állást foglalni, mert 328.716 fölbontás közül nem kevesebb mint 141.810-ben nem volt ismeretes, született-e gyermek, vagy sem. Szászországnak 1905/90(3. évi elválási statisztikáját tanulmányozva azt látjuk, hogy 22%-ában az eseteknek a gyermekekről nincs adat. Igen pontos adatokat nyújt ez irányban a mi statisztikánk.

Azok a fölbontások különben, a melyekben megállapítatott, hogy a házasságból született-e gyermek vagy sem, a következőképp oszlottak meg:¹⁾

Az ország megnevezése	100 fölbontásból volt a házasságok aránya melyből				
	nem született gyermek	1	2	3	4-nél több
		gyermek született			
Magyarország (1909)	55·4	22·1	8·6	3·6	2·5
Angolország (1902—1906) . .	38·0	25·7	16·5	19·0	
Szászország (1905—1906) . . .	39·9	27·0	16·7	8·0	8·4
Norvégia (1901—1904)	26·8	24·8	31·3		17·1
Svájcz (1891—1900)	37·1	24·1	16·3	10·0	9·5
Berlin (1905)	49·6	25·3	13·7	6·3	5·1
Páris (1905)	56·5	26·5	13·8	3·8	2·4

A gyermektelen házasságok kivétel nélkül mindenütt a legjobban képviselték s ha figyelembe vesszük, hogy hazánkat kivéve a többi államban a fölbontott házasságok jó részéről a termékenységet illetőleg a házassági perek nem nyújtanak felvilágosítást s viszont több, mint valószínű, hogy ezek közt a gyermektelen házasságok erős túlsúlyban vannak, az arányok általában véve magasabbra tehetők. Az is kétségtelen továbbá, hogy növekvő gyermekszámmal csökken a fölbontott házasságok.

¹⁾ MAYR: Statistik und Gesellschaftslehre III. B. Socialstatistik Tübingen. 1909. 224. lap.

²⁾ Csak életben levő kiskorú gyermekek vannak figyelembe véve.

aránya. A gyermekek neveltetésével járó gondok, ezek jövőjéről való gondoskodás tehát határozottan visszatartja a szülőket az elválástól. Valószínű ezenkívül az is, hogy igen sok esetben a terméketlenség játszik közre a házasság fölbontásában, valamint elfogadhatónak látszik az a feltevés is, hogy a bíróság nehezebben mondja ki a házasság fölbontását ott, ahol gyermek van¹⁾. A agyvárosokban történt fölbontások közt a gyermektelen házasságok ily magas aránya pedig csak hű jellemzője az itt egyre szaporodó terméketlen házasságoknak s az ezeknél jobban kifejlődött elválási hajlamnak.

Nem érdektelen a fölbontási okokkal és ez egyes házasságok megállapított vétségével kapcsolatban kutatni a fölbontott házasságok termékenységét. Igen részletes adatokkal szolgál e tekintetben a szászországi statisztika,²⁾ melynek alapján látjuk, hogy

A fölbontás oka	100 olyan fölbontott házasságból melyből	
	nem született	született
	gyermek az oldalt megnevezett ok folytán bontott fel	
Házass.törés mindkét fél részéről	5·5	5·1
Házass. törés férfi »	23·6	22·5
« nő »	16·9	14·4
Rosszindulati elhagyás férfi részéről	9·6	10·2
Roszzindulati elhagyás nő részéről	10·8	5·4
Roszz bánásmód férfi részéről	8·6	13·6
» nő »	0·3	0·2
Kölesönös rossz bánásmód . .	0·6	0·3
Iszákosság férfi részéről . .	2·8	5·5
» nő »	0·7	0·3
Elmebetegség a férfi részéről .	0·7	1·1
» » nő »	1·6	1·7
Egyéb okok	18·3	19·7
Összesen	100·0	100·0

¹⁾ FÖLDES: Statisztikai előadások II. sorozat Bpest. 11)00. 68. oldal.

²⁾ Zeitschrift der K. Sächsischen Stat. Landesamtes 53. évf. 1907 219. oldal.

A házasságtörés, a nő részéről való rosszindulatú elhagyás, rossz bánásmód és iszákosság a gyermektelen házasságokban, míg a férfi részéről való rosszindulatú elhagyás, rossz bánásmód és iszákosság, valamint általában az elmebetegség a gyermekkel bíró házasságokban szolgáltak inkább elválási okul.

A vétkességnek a termékenységgel való összefüggését illetőleg pedig a következő adatok tájékoztatnak:

A házas fél megjelölése, kinek hibájából szűnt meg a házasság	100 olyan fölbontott házaságból, melyből	
	nem született	született
	gyermek az oldalt meg- nevezett fél hibájából bontott fel	
Férfi	58·4	67·2
Nő	33·9	25·7
Mindkét fél	7·7	7·1
Összesen .	100·0	100·0

A statisztika a népeiséget akármely viszonylatban vonja megfigyelése körébe, nem igen mulasztja el a korviszonyoknak hatását vizsgálni a különböző jelenségek alakulásában. Követi ezt az eljárást a fölbontott házasságok terén is s bátran lehet mondani, hogy elég tanulságosak azok az adatok, amelyek az elvált házaspárok koralakulását feltüntetik. E szerint hazánkban 1909-ben volt:

Évek	A házasságra lépő		Az elvált		1.000 házas- ságra lépő	
	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő
	egyéneknek kora				egyénre jutott elvált	
25 éven alul	68.462	118.599	426	2.100	6·2	17·7
25—29 év	52.866	18.233	1.506	1.498	28·5	82·2
30—39 »	20.848	11.394	2.532	1.669	121·5	146·5
40—49 »	8.268	5.446	1.200	696	145·1	127·8
50 éven felüli	7.085	3.857	675	376	95·3	97·5

A nőknél a fiatalabb korosztályok vannak az elváltak közt legjobban képviselve, a férfiaknál ellenben a 40-49 éves korcsoport emelkedik ki magas arányszámával. Különösen érdekes az az ellentét, melyet a két legfiatalabb korcsoport tüntet fel a nők és férfiak közt, ami főként abból származik, hogy a férfiak mind később kénytelenek a mai társadalmi és gazdasági viszonyok közt házasságra lépni.

Arra nézve pedig, hogy a házasfelek korkülönbsége mint befolyásolja a fölbontásokat, ide iktatjuk a százsországi adatokat¹⁾ amelyek megfelelnek az általános viszonyoknak:

Az évek száma	100 fölbontott házasságban a férfi	
	idősebb	fiatalabb
	volt a nőnél	
1 évvel	9.7	7.3
1—5 évvel	33.6	14.9
5—10 »	18.8	5.0
10—15 »	5.9	1.6
15—20 »	1.7	0.5
20 évnél többel	1.0	0.0
Összesen	100.0	

Az adatok csak azt igazolják, hogy azok a házasságok, melyekben a házasfelek kora egyező, avagy nagy eltérést nem mutat, a leginkább veszélyeztetettek s a magas korkülönbség csak igen kevés esetben hoz létre elválást.

Megemlítjük végül, hogy ami elválási statisztikánk is teljesen amellet bizonyít, hogy főként a rövidebb tartamú házasságok, amidőn többnyire a házasfelek is fiatalok, a szenvedélyek erősek, kevesebb a helyzetnek megfontolása stb., képezik a legnagyobb hányadát a fölbontott házasságoknak. Ugyanis a kereset beadásakor volt a házasság tartama %-ban

1909-ben

Egy év	5.7
2 »	12.8
3-5 »	23.1

¹⁾ KOLLMANN I. m. i. 192. oldal.

	1909-ben
6-10 év.....	24.9
10-15 ».....	14.9
15-20 ».....	8.6
20-25 ».....	5.5
25 évnél több	5.0

Ezekben adtuk az elválások hazánkban való újabb alakulásának képét. Ismételten utalunk azonban arra, hogy amint szigorú meggyőződésünk, hogy ha a házasság erkölcsi alapja elenyészett, fennállásának létjogosultságát is elvesztette s ily esetekben a házastársakat frigyük képzeleti kötelékében kény szerítőleg marasztalni sem nem észszerű, sem nem méltányos, sőt helyt adunk annak is, hogy fentartani sem volna más, mint egy hírneves belga jogász jellemezte »c'est pis qu'une dérision, c'est la profanation d'une chose sainte«, viszont a leghatározottabban kell állást foglalnunk oly áramlatok ellen, a melyek a szabadságig menve a házasságot erkölcsi tartalmától megfosztva majdnem az időleges viszony színvonalára süllyeztek. Sajnos pedig az újabb adatok arra engednek következtetni, hogy házasságjogi törvényhozásunknak, vagy az ezt érintő egyéb szabályoknak olyan hiányaik vannak, amelyek minden mélyebb erkölcsi indokoltság nélkül, teljesen a felek önkényére bízva szaporítják a fölbontásokat. Mind általánosabban halljuk elterjedni azt az irányt, amely a könnyű elválás tudatában a könnyelmű, minden felelősségnélküli házasságkötésekre vezet. Még nem volna késő, de feltétlen kötelesség is, hogy az arra hivatott körök módot keressenek, hogy ennek az erkölcsi és társadalmi szempontból is veszedelmes irányzatnak, míg a veszedelem teljesen el nem fajul, gátat vessenek.

Torontál vármegye vándorlási mozgalmáról.

Írta: SZENTIVÄNYI FERENCZ.

A néprétegeknek az ország határain belül való időközönként ismétlődő helyváltoztatása, s mivel ez az esetleg kedvezőtlen népsűrűségi viszonyoknak előnyösebbre fordulására, a munkaerőknek és a kereseti ágaknak a szükséglethez alkalmazkodó megfelelőbb elhelyezkedésére vezethet és új elemek beolvadása által felfrissül, mintegy megifjodik a régi törzslakosság« – helyes és üdvös, de – »éppen annyira káros a vándorlás, ha hullámai az ország határainál nem törnek meg, hanem a népáradat idegen államok felé hömpölyög.« (L. THIRKING GUSZTÁV: »A magyarországi kivándorlás és a külföldi magyarság« című műve 6. old.) Nálunk a néprétegeknek ilyenszerű felcserélődése nincsen meg, de még az ország határain túl menők sem telepednek meg nagyobb számban egy és ugyanazon helyen, hanem »szétszóródnak a szélrózsa minden irányában.«

A kivándorlás, mint a nemzetközi költözési mozgalom egyik irányzata, igen súlyos csapás hazánkra nézve, s legszerencsétlenebb következménye az, hogy jelentékeny befolyást gyakorolván az államot alkotó nép összetételére, alapjában támadja meg hazánk politikai, gazdasági és erkölcsi erejét. Ezen nagy befolyásra való tekintettel, hazánk épp úgy, mint minden állam, intézményileg biztosította azon körülményeket, melyeknek fenforgása esetén, bár a szabad költözködés joga az egyéni szabadság egyik legelső alapfeltétele, a kivándorlást engedélyezi; megállapította a kivándorlás külön jogi fogalmát, amikor kimondotta: »kivándorlónak az tekintetik, a ki tartós kereset céljából, bizonytalan időre, külföldre távozik.«

Az 1903: IV. s az 1909: II. t.-cz. célja és indokolása szerint is, a kivándorlást sem eltiltani, sem akadályozni nem kívánja, bár kiköti, hogy »minden kivándorlónak abba az államba útlevelel kell ellátva lennie, amelybe kivándorolni szándékozik.« Az új kivándorlási törvény, a múltban szerzett szomorú tapasztalatok után, számos és jelentékeny módosítást tartalmaz az előbbivel szemben, de, legalább az én nézetem szerint, nem fogja apasztani a kivándorlók számát. Önvédelmi szempontból pedig egyenesen káros azon intézkedése, hogy az állításkötelezettek 100–1000 koronáig terjedő biztosíték mellett, belügyministeri engedéllyel szintén kivándorolhatnak. Hogy ezen rendelkezésnek önvédelmi szempontból mily káros hatása lesz, annak jelei már is mutatkoznak a mi vármegyénkben, melyből már most is igen sokan mennek ki ily engedéllyel, amelylyel az állam önmaga teszi illusoriussá a katonaszökevények elleni eljárását.

Messzire menne a törvény egyes intézkedéseit egyenként bírálgatni, hiszen a törvényes intézkedések egész sorozata sem vet gátat a kivándorlásnak, ha azt a gazdasági és más egyéb, főképp társadalmi bajok orvoslása nélkül óhajtja tenni. Hiszen az államok még oly bölcs törvényhozási intézkedései mellett is a kivándorlóknak végtelen raja özönlik állandóan a tengerentúli országokba, nemcsak hazánkból, de a többi államokból is. A kellő boldogulást hazájukban meg nem találó kalandvágók óriási tömegeit mind egy és ugyanazon gondolat, remény, vágy kergeti az újvilág felé, mely nem más, mint a vagyonszerzés soha meg szűnő vágya, mégpedig a gyors meggazdagulásra irányuló vágya.

Mi sem mutatja jobban e vágy elterjedését, mint a kivándorlók számának ijesztő mértékben való emelkedése, minek legelső következménye, hogy a munkások sorában hézag támad, mely mindig nagyobb és általánosabb lesz, s ennek folytán beáll a pangás úgy a mezőgazdasági, mint az ipari üzem terén. E mellett maga a társadalmi élet is szenved, »a családi tűzhely szentsége meg van fertőzve, a hátrahagyott asszonyok körében az erkölcstelenség ragályos nyavalya módjára harapódzik el, s a midőn a házasságok és a születések száma folyton csökken, a törvénytelen gyermekek száma óriási módon emelkedik.« (L. i. m. 7. old.) S ha a kivándorlók

számának folytonos emelkedését látjuk, igazat kell adnunk MIKLÓS ÖDÖN-nek, ki a »Felvidéki Kivándorlási Congressus« megnyitó ülésén mondott elnöki megnyitó beszédében így szól: »... s a kezdő csábítás úgy hatott, mint a tóba vetett kis kavics, először csak kis körben vet hullámot, de azután végtelenné lesznek a hullámgyűrűk és felbarázdolják a tó egész nyugodt felületét.« (L. a congressusról kiadott jelentés 21. old.)

Hogy a kivándorlók száma mily nagyarányú emelkedést mutat, mi sem igazolja jobban, mintha összehasonlítást teszünk az egyes években kivándoroltak számaránya között. Míg 1886-1890-ig 25.723, 1891-1895-ig 25.006, tehát tíz év alatt 50.729 egyén vándorolt ki, addig a következő öt év alatt, tehát 1896-1900-ig már 135.436 volt a kivándorlók száma. Mit szólunk azonban a huszadik század szülte méretekhez, amikor 1901-1905-ig 550.950 ember, s 1906 -1908-ig 437.704 egyén vándorolt ki, s ez óriási számokban még nincs is benne valamennyi kikötő adata (francia), s a nem tengerentúlra vándorlók tömege.

A kivándorlók ezen nagy száma mellett tekintettel kell még lennünk hazánk mezőgazdasági jellegére is, s így arra, hogy a kivándorlók túlnyomóan a mezőgazdasággal foglalkozó néposztály sorából kerülnek ki, mely néposztálynak pusztulását ugyan mi is nagyon megérezzük, de amely elem Amerika sokkal fejlettebb viszonyai mellett valósággal gyűlött, vagy legalább is nagyon nem szívesen látott. De hogy is látnák szívesen, amikor a lehető legkezdetlegesebb igények mellett vállalva munkát, megrontják a benszülöttek kereseti viszonyait? Így azután nem szabad csodálkoznunk azon, hogy a »hungarian« név gyűlött. Igaz ugyan, hogy ez elnevezés alatt leginkább a magyarországi tótokat értik, de mégis csak magyar honpolgár az, akit gúnyolnak. S annál sajnálatosabb ez, ha még hozzávesszük azt is, »hogy az Amerikába kivándorlóit magyarok nagy része teljesen megtagadja, hogy Magyarországból származott, mert meg van vetve, miután ő a Hongrie vagy Hungarik, azaz a csúfnevek közé tartozik.« (L. BALÁS ÁRPÁD beszédét a Felv. Kir. Congr. jelentése 231. old.)

Hosszasan időzhetnék még a hazai kivándorlás themá-

jánál, kitűzött célomnak megfelelően azonban áttérek a torontálmezei kivándorlási mozgalom ismertetésére, mert nézetem szerint kisebb körzetek viszonyainak megismerése sokkal könnyebb, célirányosabb is a kivándorlások okainak és okozatainak feltüntetésére. Első sorban fogunk foglalkozni a kivándorlási statisztika megállapításával s a kivándorlás okozta népvészteséggel, melynek ismertetése után át fogunk térni a kivándorlás nagyságának és a főbb irányoknak a bemutatására. Ezeknek ismerete vezet bennünket a kivándorlás topographikus eloszlásának felismeréséhez, s elősegíti a kivándorlók demographiájának feltüntetését. Ezeknek tárgyalása után foglalkozni kívánok még a honossági kötelékből való elbocsátatásukat kértekkel, mint végleges kivándorlókkal, s a visszavándorlással. Ki fogok térni a bevándorlási mozgalomra és a honosításokra és végezetül a kivándorlás visszahatásairól s annak a helyhez mért orvosolhatásáról kívánok értekezni.

A kivándorlás statisztikája a statisztika legkezdetlegesebb ágazatába tartozik, mivel maga a kivándorlás is, különösen hazánkban, még nem oly régi keletű. 1899-ig, amikor az Országos központi statisztikai hivatal tervezetéhez mérten a belügyminister úr a kivándorlás adatainak pontos feljegyzését elrendelte, nálunk a kivándorlásról feljegyzés igen kevés volt. A legtöbb adatot, melyet ezen időből bírunk, a külállamok kikötőinél vezetett nyilvántartásokból szereztük meg, kivéve egyes törvényhatóságokra vonatkozó adatokat, melyekben a kivándorlás már régebben ütvén fel fejt, önmaguk jöttek arra a gondolatra a törvényhatóságok, hogy erre vonatkozólag adatokat gyűjtsenek.

A kivándorlás statisztikájának megállapítására több módolat van, amelyekkel már csak azért is meg kell ismerkednünk, hogy feladatunknak minél jobban megfelelhessünk. Az első mód a ki és bevándorlás számának megállapítására a népszámlálások eredményének összevetése. Ez természetesen csak az egész országra alkalmazható, mivel az egyes megyéken belül a belső vándorlás miatt ez nem tűnik ki. Ismerve a természetes szaporodást, a két évtized népszámlálási adatainak egymásból való kivonása adja meg a vándorlási mozgalom legjobb eredményét. Figyelemmel kell lenni azonban az úgynevezett átvándorlásra vagy ismétlődő vándorlásra is,

különösen az oly törvényhatóságoknál, mint a minő a mienk is, mely a határon fekszik. Hogy erre példát mutathassak, álljon itt a következő: Magyarország lakossága az 1904. év végével, a természetes szaporodás folytán, az 1900 ik évi népszámlálás adatával szemben 20.180.733-ra száll le, vagyis Magyarország tényleges népessége 66.770 lélekkel kevesebb, mint a kivándorlás nélkül lenne.

Mások az állami kötelékből való elbocsátások számából s a kiadott útlevelek számából is vonnak következtetést a kivándorlás méreteire; e két mód azonban teljesen hasznavehetetlen. Az előbbi azért, mivel a kivándorlók legnagyobb része nem kéri az elbocsátást, de nem is tudja, hogy egyáltalában kérheti, az utóbbi pedig azért, mivel igen sokan vannak, akik a maguk s hozzátartozói részére megváltják az útlevelet és még sem mennek ki s viszont elég számmal vannak olyanok is, kik útlevél nélkül távoznak. Mindkettőt illusztrálni kívánom. Az államkötelékből való elbocsátásukat 1907-ben 3138-an kérték, útlevelet ugyanezen évben 287.068-at adtak ki s a tényleges kivándorlás 164.310 főnyi volt. Az előbbivel az összehasonlítás nem is szükséges, de az útlevéllel bírók számánál is a kivándorlók száma 122.758-al kevesebb volt.

Hasonlóképp nem célirányos az illetőség és születési hely nyomán való kutatás sem, mivel az már természeténél fogva olyan, hogy csak átmeneti jellegű mozgalmat tüntethet fel, állandó jellegűt azonban nem. A honosság vizsgálata még célravezetőbb, de ennek meg az a hátránya van, hogy a népszámlálás alkalmával vétetvén fel, a vándormozgalom teljes nagyságát sohasem adhatja.

Mindezen módozatoknak együttes használata és figyelembe vétele, bár óriási munkával jár, a lehető legteljesebb képet nyújtja, de mivel a bejelentési kényszer hiányzik, még mindig nem teljesen hű. Mégis, ha ezen adatokat mind összevetjük s hozzá még az 1899. évi belügyministeri rendelet alapján felvett statisztikai lapok adataira is figyelemmel ^{va}gyunk, akkor azután a lehető legmegközelítőbb képet fogjuk nyerni valamely körzet vándormozgalmára nézve. Ujabbban a községi előjáróságoktól beküldött lapokat, az illető községbeliektől váltott útlevelekkel névszerint is összevetik, aminek az adatok pontosságára nézve mindenesetre megszes az üdvös eredménye.

A vándormozgalom adatai számszerűleg csupán az 1880-ik évtől kezdve állapíthatók meg pontosan. Ezen adatokat vizsgálva, azt látjuk, hogy a mozgalom adatai, a városoktól eltekintve, mind negatívek. Vagyis a megyei törvényhatóságok népessége az elvándorlás következtében legnagyobb részében apad s csupán a városoknál mutatkozik bevándorlás. Ez alatt természetesen nem szabad azt értenünk, hogy a vármegyék lakossága egyik évtizedről a másikra fogyik, hanem azt, hogy nem oly nagymérvű a lakosság számának emelkedése, mint az, a természetes szaporulat következtében, elvándorlás nélkül lenne.

Vegyük csak Torontál vármegyét, mely az 1881-1890-ig terjedő idő alatt 18.707 egyént veszített, ami az akkori népesség 3.67%-ának felel meg. Igaz, hogy ezen elvándorlók egy része a szomszédos Szlavóniában telepedett le, mégis mintegy 5.000 lélek elveszett az államra nézve. Hát még milyen az 1891-1900-ig terjedő időszak vándormozgalma? Ha az előbbi adat már gondolkozóba ejthetett bennünket, úgy ez utóbbi egyenesen elszomorító, mert míg az előbb csak 18.707 egyénről volt szó, addig most már 30.644 egyénnel kell számot vetnünk, kikből már jóval több veszett el az államra nézve, mivel a Bács-Bodrog vármegyebeli 38.772 kivándorlót is hozzávéve, tehát 69.416 egyénből csak 37.000 egyént találtak meg a szlavon megyékben. (L. ezen adatokra vonatkozólag THIRRING i. m. 36. és 39. old.) Vagyis a két évtized alatt vármegyénk összes vesztesége 49.371 egyén volt, ami már 9.07%-nak felel meg.

Hogy már most ezzel szemben mily kisarányú a bevándorlási mozgalom, arra nézve legyen szabad a következőket mondanom. Legelső sorban is jelzem ennek megállapíthatása végett követett eljárásomat. Először kiszámítottam, hogy mennyi volt 1890 és 1900 között a tényleges szaporulat, ezt azután hozzáadtam az 1890 évbéli népszámlálás adataihoz, az így nyert összegből levontam a kivándorlási hányadot, s az így nyert számnak az 1900-as népszámlálás adatával való összehasonlítása, ha nem is feltétlenül megbízható, de mindenestre reális képet nyújt a bevándorlásra vonatkozólag. Nézzük mármost ezt számbelileg. Volt Torontálban 1890-ben Pancsova nélkül 571.677 lakos; a természetes szaporodás 1890 és 1900

között kitett 48.888 lelket, vagyis kellene lenni 1900-ban 620.565 lakosnak, de mint fentebb láttuk, volt 30.664 kivándorló, tehát marad 589.901, tényleg azonban van 590.318, vagyis az 1890-1900. évek közötti időben volt 417 bevándorló. Amint tehát láthatjuk, a bevándorlás aránytalanul kisebb a kivándorlási mozgalomnál. De meg bajos is azt pontosan megállapítani, mivel időközben elhalhatott, vagy elvándorolhatott az idegen születésűek egy része, kiknek helyébe újaknak kellett jönniök, de ezt már kiszámítani igen nehéz, de meg annyira complicálná is számadataimat, hogy abban azután a reális adatokat az irreális adatoktól már igen nehéz volna megkülönböztetni.

Az előbbiekben vármegyénk vándorlási mozgalmát csupán K00-ig bezárólag ismertettük. Igyekezzünk már most a jelenlegi állapotnak megfelelő adatokhoz jutni. A belső vándormozgalmról hiányzanak adataim s így csupán a külföldi be- és kivándorlás ismertetését adhatom. E szerint kivándorolt törvényhatóságunk területéről 1901-ben 539; 1902-ben 1.117; 1903-ban 2.830; 1904-ben 3.988; 1905-ben 7.456; 1906-ban 11.498; 1907-ben 18.138; 1908-ban 2.182, s 1909-ben augusztus végéig 3.765 egyén; ezzel szemben bevándorolt megyénkbe a külfüldről 1901-ben 22; 1902-ben 13; 1903-ban 27; 1904-ben 35; 1905-ben 83; 1906-ban 127; 1907-ben 65; 1908-ban augusztus hó végéig 56 egyén; visszavándorolt 1901-ben 148; 1902-ben 236; 1903-ban 484; 1904-ben 496; 1905-ben 632; 1906-ban 1.576; 1907-ben 3.044; 1908-ban 4.359 s 1909-ben augusztus hó végéig 1.060 egyén. A természetes szaporodás volt 1907-től 1909. év augusztus havának végéig 42.609; vagyis a ki- és bevándorlás, valamint a visszavándorlás figyelembevételével van törvényhatóságunknak az emiített időben 609.138 lakosa, vagyis 23.779-czel kevesebb, mint a természetes szaporodás révén kellene lennie.

Összevetve már most fenti adatainkat, mint végeredményt megállapíthatjuk, hogy törvényhatóságunk 1881 – 1909. év-augusztus végéig terjedő közel huszonkilencz esztendő alatt összesen 73.150 embert veszített el, ami a mai lakosság 12%-ának felel meg.

Ismervén a kivándorlás nagyságát, most már áttérhetünk a vándorlási irányok ismertetésére. A torontáli kivándorlás,

irányait tekintve, megegyezik az ország legtöbb törvényhatósága kivándorlási irányával, csupán fekvésénél fogva járul hozzá még a Horvát-Szlavonország, Bosznia és Szerbia s ezzel kapcsolatban a többi Balkán-állam felé irányuló mozgalom.

Torontálban nevelkedve s közel egy évtizede a törvényhatóság szolgálatában állván, alkalmam nyílt a kivándorlás-, sal annak erősebb hullámverésekor azonnal megismerkedni s azóta is szaporítva megfigyeléseim, komolyabban foglalkozni vele. Itt nyílt alkalmam körzetünk gazdasági, társadalmi és erkölcsi körülményeinek megismerésére s ennek révén felismerni azon okokat és célokat, melyek kivándorlóinkat szülőházajuk elhagyására készítetik.

Mint legrégebb és az Amerika felé irányuló mozgalom keletkezéséig legszámbeveendőbb vándormozgalom, a Horvát-Szlavonország felé irányuló jelentkezik. A történelmi jog szerint ugyan ezen vándormozgalmat nem szabadna kivándorlásnak tekintenünk, de sajnos, a minduntalan felmerülő ellentétek az anyaország és a »társországok« között arra engednek következtetni, hogy itt nemcsak közönséges belső vándorlásról van szó, hanem e mozgalom még kedvezőtlenebbnek tűnik fel előttem, mint az Amerika felé irányuló. Az amerikai kivándorló legnagyobb részénél megvan a remény arra, hogy azok idővel visszajönnek, de ezeknél erre nincsen remény. Nincs pedig azért, mivel a gazdasági viszonyok jelenleg is olyanok még Szlavóniában (a mozgalom főképp ide irányul), amelyek »lehetségessé teszik még az eladósodott népességnek is, hogy eladva fekvéseit, nemcsak letisztázhassa adósságait, hanem Szlavóniába költözködvé, ugyanannyi földet vásárolhasson, amennyivel otthon birt«. L. THIRING: m. 47. old.) Úgy az 1890-es, mint az 1900-ik évbéli népszámlálás arról tesz tanúságot, hogy több ezer főre rúg azon torontáliak száma, akik Horvát-Szlavonországban vélték feltalálni azon boldogságot, melyet szülőfalujuk nem nyújthatott nekik. Különösen Szerem vármegyében található nagy számban torontáliak, de előfordulnak Pozsega, Verőcze és a többi megyékben is. Eleinte a kivándorlás csak a mezőgazdasági cselédek és napszámosok osztályából került ki, de az idők folyamán már a kisgazdák és önálló iparosok is nagy számban keresték fel a szlapon és horvát megyéket.

S ha a gazdasági viszonyok a nyolczvanas és kilenczvenes években már annyira eltértek a miénktől, hogy több, mint háromezer egyén (3.081) keresett odaát boldogulást, úgy ma még csak emelkedőben lehet e szám, mivel ma még aránytalanabb az ingatlanok árának különbözete Torontálban és odaát. Csak példaképp hozom fel, hogy egy lajosfalvai egyszerű tót kisbirtokos, névleg Deák, az Amerikában szerzett 2.000 koronájához hozzátéve az itteni 8 holdjának 9.600 koronányi vételárát, odaát Szerémszékben 14 hold földet s egy 400 négyszögöl beltelekkel bíró házikót vett s még maradt 600 koronája, a min gazdasági eszközöket vásárolhatott. De nemcsak a volt határőrvidék lakói, bár túlnyomólag ezek sorából kerül ki a szlavóniai kivándorlók száma, hanem a központi járás katalinfalvai, erneszthazai és lázáröldi németjei is nagy számban mennek át Szlavóniába, különösen mióta a Schaum - burg-Lippe-féle uradalmat megvett consortium nagyobb méretekben kezdte meg a parcellázásokat.

A Horvát-Szlavonország felé irányuló mozgalom természetesen átszaporított Bosznia-Hercegovina területére is. Sajnos, hogy ezen occupait, illetve most már annectált tartományok felé nem irányul nagyobb mozgalom. Pedig, ha a történelmi jogok nem fognak sérelmet szenvedni s Bosznia-Hercegovina, mely amúgy is magyar vérral lett megszerezve, Magyarországhoz lesz kapcsolva, akkor nagyon is kívánatos lenne, úgy nemzeti, mint közgazdasági szempontból is, hogy ott erős magyar telepek alakulnának, melyek magasabb műveltségük s gazdaságilag előrehaladottabb voltuknál fogva alkalmasak lennének arra, hogy ezen területen, a politikai és gazdasági téren való dominálásukkal, azt igényeikhez mértén befolyásolhatnák. Nem lenne szabad átengednünk e teret a horvátországi lakosságnak, mely, mint azt az ottani 1895. évi népszámlálás is igazolja, ott majdnem négyszer oly nagy számban van képviselve, mint a magyarországbeli lakosság, hanem Budapest székesfőváros példáján okulva, keresnünk kell a többszöri érintkezést e népekkel, melyek már egyéni hajlamuknál fogva is rokonszenveznek a magyar elemmel.

A mi törvényhatóságunk aránylag véve még elég szép számmal van képviselve, amennyiben a 9.604 magyar honos közül 1.226 volt torontálmegyei illetőségű, vagyis 12.7% igen

sajnálom, hogy közelebbi adatok hiányában nem tudom megállapítani azt, hogy e számban mennyire van képviselve az ipari és kereskedelmi néposztály, de az én nézetem szerint e szám nem lehet magas, mivel a boszniai kivándorlók, az ottani nyelvi viszonyoknál fogva, túlnyomóan az itteni szerb anyanyelvű népelemből kerülnek ki, amely néposztály pedig, legalább Torontálban, túlnyomóan mezőgazdasággal foglalkozik.

A Balkán-államok felé irányuló mozgalomban leginkább Szerbia és Románia van érdekelve, Bulgária vagy más állam már csak elvétve. A Szerbia felé irányuló az erősebb a mi megyénkben. Túlnyomóan szerb anyanyelvű honfitársaink sorából származik, bár a más anyanyelvűek is elég szép számmal vannak képviselve. Számbelileg megállapítani azt, hogy a mi megyénkben hányan vannak odaát, az nagyon bajos dolog. Szerbjeink közül nagyon sokat a rokon kötelekek fűzik Szerbiában lakó hitsorsosaikhoz, másrészt igen sok katonaszökevényünk keresi menedékhelyét odaát, ahol úgy nyelvének, mint vallásának azonossága révén, feltűnés nélkül vegyülhet a többi ember közé.

Hogy mily nagyarányú a Szerbia felé eső mozgalom, annak jellemzésére felhozom, hogy a szerb fővárosnak, Belgrádnak 1805-ben 13.212 magyar honos lakója volt, ami a lakosság 23.3%-ának felelt meg. De jellemző lehet az is, hogy például a pancsovai határállomáson is a folyó év augusztus havában egyedül 2.664 magyar honos ment át, s 2.681 magyar honos jött vissza. Sajnos, hogy sem a mi, sem a szerb statisztika nem ad világos képet arra nézve, hogy mely megyéből hányan tartózkodnak Szerbia területén, s így pusztán arra vagyunk utalva, hogy a magyar honosok közül 28,70(5 lakik odaát, s ezek közül 2.020 magyar, 3.000 német, 1.000 román, 740 horvát, 109 tót s a többi szerb. Minthogy pedig a szerbek közül csak 1.800 horvát-szlavón illetőségű, így a 20.000-nyi szerb azon három megye területéről való, ahol a szerbek tömegesen élnek, t. i. Ternes, Torontál és Bács-Bodrogh vármegyék főképp azonban a két utóbbi területéről.

A Szerbia felé irányuló vándormozgalomban nagy számmal vannak képviselve a női nemhez tartozók, akik ott férjhez menvén, elvesztik magyar honosságukat. Erre mutat az, hogy pl. az 1805-ben Szerbia területén talált magyarországi

születésű 15.659 nő közül csak (5.097 volt magyar honos, míg a 13.137 férfi közül 6.167. (L. THIRRING i. m. 289-290. old.) A honosságnak ily nagymérvű elcserélődése annak tulajdonítandó, hogy mint fentebb láttuk, a vándormozgalom túlnyomóan szerb anyanyelvű lakosságunk sorából kerül ki, s épp azért sem magyarországi nemzeti jellegét nem tudja megóvni, sem valami különösebb szellemi vagy gazdasági positiót nem tud elérni, aminek az a következménye, hogy lassan-lassan áthonosulnak. A szerbiai kivándorlók túlnyomóan a mezőgazdasági üzemmel foglalkozók osztályába tartoznak, s csak igen csekély részük az ipari és kereskedelmi elem, míg az értelmiségi osztályhoz tartozók egészen elenyésző kis számmal vannak képviselve. A női kivándorlók túlnyomóan a háztartásbeliekhez tartoznak, s mint cselédek igen keresettek. Kár, hogy kellő védelemben nem részesülhetvén, erkölcsi romlásnak vannak kitéve.

Mint szintén nagyobb arányú mozgalomról kell megemlékeznünk azon kivándorlási mozgalomról is, mely Románia felé irányul. Bár a Romániába irányuló kivándorlás főképp szerencsétlen székelyeink számát apasztja, kivált az utóbbi időben nem csekély a mi megyénkbeli eredő mozgalom is. így 1899-ben 192; 1900-1902-ig 118; 1903- 1905-ig 104; 1906-1908-ig 244; s 1909 augusztus végéig 58-an vándoroltak ki Romániába. E kivándorlók túlnyomóan az oláhajkú lakosság körébe tartoznak és mezőgazdasággal foglalkoznak.

A többi Balkán-államba irányuló mozgalom nagyon csekély; a statisztikai évkönyvek is csak a Románia felé irányuló mozgalmat tüntetik fel, a többit pedig együttesen, s így erre, külön törvényhatósági feljegyzések hiányában, körülményesebben nem terjeszkedem ki.

Az Európában maradó kivándorlóink a már említett államokon kívül főleg még Németország és Ausztria felé veszik irányukat. Mindkettő kereset céljából történik, s csak bizonyos időre szól, s épp ezért itt nem is a szoros értelemben vett kivándorlásról van szó, hanem azt inkább időszakonként megismétlődő s munkaszerezés céljából történő munkásmozgalomnak nevezhetjük. Ami a sajátságos e mozgalomnál, az az, hogy nem is annyira a szegény néposztály teszi meg ezen utat, hanem inkább a jobb sorsban levő sváb és német

anyanyelvű népelem, mely a német Schulverein csábításainak engedve, mezőgazdasági munkák végzésére megy át a német birodalomba s főképp Bajorországba, Württembergbe, bár a rajnai tartományokig is elvetődnek. Iparosaink közül is sokan vannak, akik átmennek, de ezek legnagyobbbrészt visszajönnek s itthon értékesítik az ott szerzett tapasztalataikat, Ami már most az Ausztriába irányuló mozgalmat illeti, az ma már nagyon kisjellegű törvényhatóságunk területén. A kilenczvenes években sokkal nagyobb arányú volt, különösen iparosaink mentek át. Főképp a német anyanyelvű borbélyok, akik még ma is különös előszeretettel keresik fel az osztrák császárvárost.

Annak bizonyítására, hogy a Németországba irányuló vándormozgalom időszakonként ismétlődő s nem visel magán oly állandó jelleget, mint akár a romániai vagy szerbiai, legyen szabad a következőt felhozni:

1905-ben	kivándorolt	135,	visszajött	44,	vagyis a kivándorlók	32.6 ⁰ / ₁₀₀ -a	
1906-ban	»	65,	»	23,	»	35.3 »	
1907-ben	»	70,	»	49,	»	70.0 »	
s a 3 évi átlagban		»	270,	»	121,	»	44.8 »

Ezzel azután áttérhetünk a jelenlegi vándormozgalom főirányára, az Amerika felé irányuló kivándorlás ismertetésére, mely nagyobb arányokat az 1903-ik évben vett fel. Ugyanis 1899-1902-ig összesen 1.776-an; 1908-ban 1.924; 1904-ben 3.453; 1905-ben 0.715; 1900-ban 10.071; 1907-ben 17.558; 1908-ban 1904; és 1909. évi augusztus hó végéig 4.116 egyén vándorolt ki Torontából Amerikába.

Amint ezen adatokból láthatjuk, a kivándorlás valamennyi irányzata közül ma egy sem olyan erős, mint az Amerika felé irányuló vándormozgalom. Az Amerika felé irányuló mozgalom természetesen túlnyomó részében az Egyesült-Államokba törekszik, s csak igen gyér azok száma, akik más tengerentúli államokba igyekeznek. Az Amerika felé irányuló mozgalom nálunk még nem olyan régi keletű. A nyolczvanas évek vége felé kezdett jelentkezni itt-ott néhány ember, akik az előbb jelzett irányok, mellőzésével meg merték kísérelni a torontáli ember előtt addig még hallatlan dolgot, hogy átmenjenek a tengeren, illetve a »nagy vizen.« Az első kivándorlók jómódban levő német polgárok voltak, kik vagyonuk szaporítása

végett keresték fel az Egyesült-Államokat. Velük mentek iparosok is, kik – azelőtt Torontálban igen gyakran előforduló eset – Németországban kiváló munkaerők lettek s itthon a kezdetleges gazdasági viszonyok között tudásuknak megfelelő keresetre nem tehettek szert. Később azután már nagy számban mentek át mezőgazdasági munkások és zsellérek is, továbbá kisiparosok és kiscgazdák.

A kivándorlásnak tehát – legalább a mi kivándorlóink jórzésénél – nem a keresethiány az oka, hanem és főképp a vagyonszerzés vágya. A Gyáriparosok Országos Szövetségétől tartott kivándorlási enquéten, a legtöbb felszólalás hangoztatta ezt, természetesen más-más szempontból, aszerint, amint gyáros, iparos, vagy mezőgazdasági üzemmel foglalkozó volt az illető. Mindegyik hangoztatta azt, hogy jelenleg munkáshiány van nálunk s így az amerikai kivándorlás nem a keresethiány miatt lett oly nagymérvű, mint amilyen. S ha ezt megfigyeljük – bár a kivándorlás alapját gazdasági bajok képezik – mégis csak igazat kell adnunk BERNÁTH ISTVÁNNAK, ki a gazdasági okok mellett erkölcsi okokat is hoz fel, mint olyanokat, amelyek nálunk a kivándorlást okozzák. »Ha Magyarországon az erkölcsi érzés: a nemzethez, a hazához való ragaszkodás nem apadt volna meg oly mértékben, mint tényleg megapadt, akkor egészen bizonyos t. uraim, hogy sokkal kevesebben vándorolnának ki«. (L. a Gy. 0. Sz. kiv. enquetejéről kiadott jelentés 53. old.)

A vándormozgalom kezdetén, különösen az 1903-1905-ös években igen sok kiscgazda vándorolt ki, hogy az akkor még olcsón, de hitelre vásárolt néhány hold földjét, kifizethesse. Az ittebei, párdányi, katalinfalvai kiscgazdák, kik a Duschmitzék-től, illetve Harnoncourt gróftól parcellázott földekből hitelre vásároltak, nagy részükben amerikai pénzen fizették ki c földeket. S egészen bizonyos, hogy ha a Harnoncourt gróftól most újabban tervezett parcellázás kezdetét veszi, a kivándorlás még nagyobb mérvben fog fellépni a központi járásban.

Voltak és vannak azonban olyan kiscgazdáink is, akik itthon levő birtokukat eladva, odaát vásárolnak földeket, különösen Canadában és Texasban. Ezeknek java része olyan, hogy már aligha fognak visszajönni. Hiszen déli svábjaink Canadában »Zichydorf« elnevezéssel már egy egész telepes

községet alkottak, hogy jönnének ezek vissza? Ugyanígy nem számíthatunk azok visszajövetelére, akik Mexico, Brasilia és Argentínában keresték jobb boldogulásuk lehetőségét. Ezek jó részéről még hír is igen kevés jut haza, hacsak nem elpusztulásuk híre, amikor a consulates valamely járásbírósgot, a hagyatéki eljárás megindíthatása végett értesíti.

Kivándorlóink legnagyobb részét tehát a vagyonszerzés vágya készíti a kivándorlásra. Mi sem bizonyítja ezt jobban, mint az, hogy kisgazdáink nem a mezőgazdasági munkát keresik, hanem Pittsburg gyáraiban s Illinois kőszénbányáiban kapnak és keresnek munkát épp úgy, mint iparosaink is. Több kőművest ismerek, kik az itteni kőműveskizárás alkalmával kivándorolván, belőlük egész jó bányász lett odakünn; egy mészáros vashámorban van alkalmazva; egy borbélyom ma valamelyik chicagói szobrászműhelyben gipszet önt; s még több más ily adatot tudnék felsorolni azok közül, miket én magam ismerek. Hát még milyen képet kapnánk akkor, ha az itthon üzött foglalkozás s a jelenleg ottani kenyérkereseti módról szerkeszthetnénk valamiféle kimutatást? Azt, hiszem a hatás igen tragicomikus lenne.

Mint a kivándorlók demographiájánál látni fogjuk, kivándorlóink között nagyon sok a nő is, kik odakünn mint házi cselédek kapnak néha hallatlan béreket. Ennek eredménye azután az, hogy míg azelőtt Torontálban elég olcsó, jó és szorgalmas cselédeket lehetett kapni, addig ma általános cselédhiány van s a mi cseléd van is, az legnagyobb részében nem megfelelő. De ez nem a socialistáktól »derestörvénynek« nevezett cselédtörvénynek, hanem egész másnak tulajdonítandó. Mindjárt látni fogjuk, minek. Az én cselédem, ki nálam 8 koronával kezdte s másfél év alatt 14 koronával befejezte szolgálatát, a feleségem mellett elsajátított főzési tudományával átment Amerikába. Ott ma 15 dollár bért kap. Vele van két férfitestvére is s ők hárman már több száz koronát küldtek haza szüleiknek, kik e pénzen kis házikót s földet vettek. De nemcsak vele van ez így. Szakácsnőink különös előszeretettel kerestetnek, mert a magyar konyha előnyeit még az igénytelen amerikai is meg tudja becsülni.

Már nem ilyen jó helyzetük van a cselédmunkára hasznavehetetlen női elemeknek, melyeknek egyik része ismerős

falujabelivel közös háztartásba megy, legnagyobb része azonban a nagy gyártelepek munkásai között erkölcsileg teljesen elzúllik. Adataink, ezek számára nézve hiányzanak ugyan, de azért nagyon ismerősek az Amerikában megfordult honfitársaink révén, kik azt állítják, hogy nemcsak az Egyesült-Államok, de még Délamerika is el van árasztva magyar prostituált nőekkel. (L. VÍZAKNAI beszédét. Gy. O. Sz. kiv. enquête jelent. 230. old.) Hogy e tekintetben a torontáli nők mennyire ludasok, azt megállapítani nincs módomban.

Olyan okok, melyek a Kelvidéken, Dunántúl vagy Erdélyben vannak, nálunk nem készítetik kivándorlásra az embereket. Nem is legszegényebbjeink mennek ki, hanem olyanok, kik itthon is meg tudtak élni s kiket általánosságban véve nem is a kenyérkereset, hanem a meggazdagodás vágya készítetett a kivándorlásra. A kivándorlók nagy részben németek, pedig ezen elem Torontálban a legjobb megélhetési viszonyok között van, s bátran merem állítani, hogy nyomorról, a szó igaz értelmében, a mi német községeinkben beszélni nem lehet. A legszegényebb elem minálunk az oláh, amely a népesedési arányszámához mérten vesz részt a kivándorlásban is, bár vágyai inkább Románia, mint Amerika felé vonzzák, mégis nem egy került el már Argentina rengetegjei közé is. A többi népelem, a magyar, tót, horvát, szerb, szintén népesedésünknek megfelelően megy ki, de még legkevésbé a szerb, mely nép a »jobb otthon« elvénél, szülőhelyéhez való szívós ragaszkodásánál s igényei végtelen szerény voltánál fogva igazán csak a kényszernek engedve vesz részt e mozgalomban.

Bár a németség vándorol ki nálunk legnagyobb számban Amerika felé, mégis oly ember előtt, ki e népet ismeri, szinte hihetetlennek hangzik az, mit THIRRING, ki pedig hazánkban a kivándorlás kérdésének egyik legalaposabb művelője, a torontáli németségről mond: »A községek földesgazdái, kik régebben igen λ-agyonosak voltak, ma kénytelenek – mint napszámosok – Amerikába menni, mert a rémséges községi és megyei pótadó tönkre teszi őket; a kivándorlók nagyobbára svábok, kik útlevél nélkül, csak munkakönyvvel indulnak útnak egy kötélverőmester vezetése mellett, aki 30 koronát kap minden kivándorlótól. Akkor, amikor THIRRING műve megjelent, Torontálban még alig volt kivándorlás, s akik

voltak, németek voltak. Márpedig a mi németjeink hazánk egyik legmagasabb értelmiségi népfaját képezik, akikről közmondásos, hogy a törvényt elkezűben mennek be jegyzőjűkhöz s paragraphias nélkül mit sem engednek tenni; bajos ezekről elhinni azt, hogy 30 koronát fizessenek valakinek, hozzá még egy kötélverőnek, aki őket vezesse? Igaz, hogy megyei pótadóink külön törvényhozási intézkedésen alapszik, de ezzel szemben legyen szabad azt is megemlítenem, hogy nálunk állami közutak alig vannak, míg a törvényhatósági közutak az államinak majdnem hatszorosát, a községek pedig több, mint tíszeresét teszik; azután meg a helyi érdekű vasutak is a vármegye közbenjöttével lettek megcsinálva, ezek hossza pedig 738 km. s a törvény szavai is igazolják, hogy főképp ezen vasutaink miatt kellett a pótadót felemelni. Ami viszont a községi pótadókat illeti, igaz, hogy azok nálunk elég magasak, de mégsem oly túlságosak, hogy azok miatt kellene valakinek elszegényednie, vagy pedig kivándorolnia. De meg »A kivándorló-osztály általában nem az adók és terhek súlyos volta miatt vándorol ki, hanem (azért, mert azt tudja, azt reméli, hogy azokban az országokban, ahová kivándorol, munkáját jobban értékesítheti«.

L. GERSTER BÉLA beszédét a Gy. O. Sz. kiv. enquête jel. 98. old.)

(Folytatása következik.)

KÖZLEMÉNYEK ÉS ISMERTETÉSEK.

Politika.

Magyarország és Ausztria.

(Réz Mihály Magyarország és Ausztria közjogi viszonya. Budapest 1910.
104 oldal. Pallas.)

Szálló ige napjainkban, hogy nálunk túlságos nagy szerepet játszik a politika. Képviselőházunk ellen mindsűrűbben felmerül a vád, hogy csak közjogi kérdésekkel foglalkozik. A tudományos jogi irodalom is nagyban termeli a közjogi vonatkozású műveket és jóformán megszámlálhatatlan azoknak a műveknek a száma, melyek Magyarország és Ausztria közjogi viszonyával foglalkoznak. Egyetemeinken minden második doktori értekezés erről a közjogi „viszonyáról” szól. Annyian írtak már erről a viszonyáról s annyira agyoncsépezték ezt a themát, hogy ilyen című művek már nem is tarthatnak számot érdeklődésünkre s a szóban forgó könyvet se vennék sokan a kezükbe, ha írójának neve maga nem lenne ajánlat elolvasására.

RÉZ MIHÁLY önállóan gondolkozó fő, határozott, szókimondó bátorság jellemzi tudományát. Ez a műve is elüt a sablonos közjogi viszonyt tárgyaló munkáktól, s mindenekelőtt megtaláljuk benne a magyarázatát annak, hogy miért is köti le azt a sok nagy államférfiúi tehetséget és sok nagy tudományos erőt ez a közjogi viszony. Mert bár sok igazság van abban, hogy a mi egész közéletünk a két állam egymás közötti viszonya körül forog s nagy férfainkat a körülöttük folyó harc köti le, ez magában véve még nem hiba, csak a magyar nemzet politikai érzékére vall.

Tagadhatatlan az, hogy egy ilyen állam, mint Magyarország, mely a múltban a létért vívott folytonos háborúk miatt elmaradt, ha egy másik culturában előrehaladottabb

állammal szoros államjogi viszonyba lép, ki van téve annak, hogy e másik állam befolyása, vezetése alá kerül. Innét van, hogy a nemzet szinte ösztönszerűleg vigyáz arra, hogy ebben az államjogi viszonyban a magyar állam önállósága háttérbe ne szoruljon s ez az oka annak is, hogy olyan nagy súlyt helyeznek nálunk mindig az ország függetlenségének a törvényekben való kifejezésére is. S ha RÉZ MIHÁLY ezen művének van hiányossága, úgy az, hogy ezeknek a deklarációknak jelentőségét túlságosan lekicsinyli. Pedig mint ő maga is érinti, legalább is nemzeti érzelmek kifejezései. De már abban igaza van, hogy ezeken a deklarációkon kívül 1867-ig alig történt valami, ami az ország függetlenségét *tényekkel* is igazolta volna. A nemzet beérte ezekkel a formásokkal.

Sociológiai szempontból érdekes a magyar nemzetnek az a jelleme, hogy kevés érzékkel bír a *valóságok* értékelésére. A valóságok *tények* (a múlt és a jelen érzékelhető eseményei) és ésszel megösmérhető, érvekkel kimutatható igazságok, melyek *tényékké* lesznek. A magyar lélek egyrészt hajlik a *romanticismus* felé, másrészt túlságosan *formalistikus*. Innét van, hogy olyan, korban, melyben az emberiséget individuális irányú szabadságésszmék, forradalmi érzések töltik be, a magyar temperamentum könnyen lelkesül, ezt az átmeneti hullámzást újabb tartós alakulásnak véli s nem látja sem a konkrét tényeket, annál kevésbbé a *csak* ésszel előre látható jövődöbeli eseményeket. Ezért joggal mondják, hogy a magyar politika, nem reális, hanem érzelmi politika. Így a különböző szabadságharcokban a nemzet bizalmát bíró vezetők mindig abban a téves hitben éltek, hogy Európa rokonszenve nem engedheti a magyarság pusztulását. Így volt ez a Rákóczi-korban s 1848-ban is, Kossuth és Petöfi mindig hangsúlyozzák, hogy a magyarság *egész Európa* szabadsága ért küzd, s az előbbi megvan győződve róla, hogy Anglia és Krancziaország első dolga lesz a mi szabadságharcunk támogatására sietni, s sehogy se akarja elhinni, hogy az oroszok ellenünk jöhetnek. A szabadságharcot valójában az oroszok győzték le, de a kortársak nemcsak akkor, de még évtizedekig a magyarság barátainak tartották az oroszokat. Még az okos, reális Görgeyt is hatalmába ejti ez a tévhit. RÉZ MIHÁLY élesen reámutat erre, a mondhatni, országos tévhitre, mikor e művében bírálja Kossuthnak azt a cselekedetét, hogy a magyar koronát egy orosz nagyhercegnek ajánlja föl.

Közjogi tudásunk örökös törvénycizáló módszerével szakítva a szerző kiinduló pontja az, hogy a közjognak a *tényekre* kell támaszkodni s részletesen kifejti, hogy az osztrák-magyar monarchia, a dualismus *tényeknek*, az európai helyzetnek szükségképpen következménye; egy a tények folytán *adott ala-*

kutas. Éppen ezért minden olyan törekvés, mely ezzel nem számolva azzal tetszeleg magának, hogy Europa rokonszenvét, vagy legalább is közömbös viselkedését megnyerheti ezen helyzet szétrombolására, reális politika nem lehet, s bukásra kell vezetnie, bár a nemzet fiai idealismusuk nagyságában mindenüket fölálldozzák is érte.

A szerző csak hozzátévelel érinti, de azért megértjük, hogy ez a tényekkel *nem* számoló elszakadási politika anyagi romlásba is döntötte a magyar nemesi középosztályt. Sajátságos is ez a tényektől való irtózásunk.

A magyar úri középosztály férfainak átlagos műveltsége nagyobb mint Europa bármely nemzetének középosztályáé; alig van ennek az osztálynak olyan tagja, aki többször ne lett volna külföldön s ennek daczára alig van egy két olyan emberünk, aki ösmeri a külországok politikai ezéjjait és törekvéseit, ennek szolgálatára készen levő, vagy erre fejlesztendő hatalmi szervezetét, faji vagy kereskedelmi politikájának irányait. Kossuth-nak korona-felajánlási gondolata is kísért még napjainkban, sőt mind általánosabb lesz a nézet, hogy VILMOS császár nagyon szeret minket, (titokban magyarul tanul és titokban (?) húzatja a Rákóczit!) hogy EITEL FRIGYES porosz berezeg tökéletesen beszél magyarul s hogy előbb-utóbb ő lesz a fejedelmünk s akkor biztosítva lesz az ország teljes függetlensége, a magyar nyelvű hadsereg (°) stb. Nemzetünk mindig kívülről, egyes nagy külföldi uralkodóktól várta azt, hogy állami mivoltának teljes kibontásához és a magyar supremátiához segíti. A mohácsi vesz korában még Szulejmantól is ezt várták. A nemzeti romanticismus hódolata a nagy férfiak iránt nyilatkozik meg ezekben az érzésekben. Ellenben itt van a faji kérdés, egy félreösmerhetetlen letagadhatatlan *tény* s nálunk ennek daczára újabban mindég jobban szeretnék ledisputálni, elhithetni hogy nincs, hogy nem lehet, hogy nem szabad lennie! Ellenben RÉZ MIHÁLY a valóságok látója, az egész közjogi viszony tengelyévé teszi ezt a kérdést s alaposan kifejti, hogy a kettős monarchián belül a faji kérdésen fordul meg a magyar állam sorsa.

.Szerzőnk gondolatmenete szerint annak, hogy Ausztria túlsúlyától megszabaduljunk, csak két módja van. Először az *szakadás*. Ez KOSSUTH LAJOS politikája a még ma is népszerű politika, mely a romantikus (szerzőnk szerint *ideális*) érzelmekből indul ki, nem számol a tényekkel, s melynek épp ezért csak ideig-óráig lehetnek sikerei, de így is csak akkor mikor a külföldi helyzet – *de feltétlenül mindig csak átmenetileg* – kedvez neki. Ennek a politikának egy kimagasló pontja 1848, de a szerző szerint nem alap, hanem csak *törvényhalmaz*, summája a valóságban meg nem lévő jogokat kijelentő törvényeknek. Eddig a közfelfogásban úgy éltek

ezek a törvények mint nemcsak jó, de a teljes önállóságot kifejező törvények, a szerző kifejti, hogy nemcsak, hogy a függetlenséget nem biztosították, de még a paritást sem, nem csak a hadügyben, de még a pénz- és vámügyben sem, annál kevésbé a külügyben. A negyvennyolczas törvényhozás legnagyobb hibája, mint azt a szerző helyesen kimutatja, az volt, hogy egy egész Európán átvonuló múló forradalmi hangulat hatása alatt jött létre, közjogilag pedig az a nagy hiányossága, hogy az uralkodó közösségének következményeit nem vonta le s így módot adott arra, hogy az alsó ház egész más külügyi politikát követett, mint az uralkodó és annak másik állama, mi a szétválás felé vezetett; ám ez a törekvés nem felelt meg az európai helyzet követelményeinek, következőleg sikerre sem vezethetett.

A *másik mód* a magyar állam teljes souverainitásának kifejlesztésére az együttmaradás és ezen közösség keretén belül a suprematia megszerzése. Ez a mód a *valóságokkal* számol, mert már az a kérdés, hogy a kettős monarchia határain belül a *vezérszerep* melyik államé, ez már nem érdeklí Európát. Ez a mód a SZÉCHENYI ISTVÁN politikája, s szerző is kimondja, hogy ezt a politikát tartja helyesnek. Hogy ez a politika lehetséges legyen, az a szerző szerint a *fajok* problémájának megoldásától függ, ami szorosan összetartozik az imperiális politikával. A bennünket körülvevő államok népei *faji* rokonságban állanak nemzetiségeinkkel, miért is az, hogy a kettős monarchia nagyhatalom legyen, s hogy ennek a nagyhatalomnak szomszédai előtt kellő tekintélye legyen, a magyar állam első rangú érdeke. S itt találkozik a nemzet érdeke a dinastia érdekével. A szerző kifejti, hogy a kettős monarchia nagyhatalmi érdekei az európai helyzetnél fogva nyugat felé nem, hanem csak *kelet* felé érvényesülhetnek s bizonyítja azt, hogy a tényekkel mennyire ellenkező az a nálunk honos felfogás, hogy a dinasztia német vagy osztrák, holott a dinastia nem *nép faji* hanem *egyetemes* érdekektől vezetett s azért semmi oka sincs arra, hogy a magyarság érdekeivel ellenlétben kövessen nemzetiségi politikát, ha a magyarság nem helyezkedik ellentétbe a külpolitikai követelményekkel s ezekben a dinastia által képviselt egyetemes érdekekkel. Ámde ezek az érdekek nem nyugat felé gravitálnak már, hanem kelet felé, ami a magyarságnak is érdeke és megfelel az *árpádok* politikájának. Igaz, hogy így is fenyegeti egy veszedelem a magyarságot, az tudniillik, hogy a tervbe vett *trialismussal* a nyugati részekben meggyöngült Ausztria egy létesítendő *dél szláv* államalakulás erejének igénybevételével majorizálhatná az egyedül álló Magyarországot. Ezen veszélylyel szemben a szerző abban látja a védelmet, ha a magyarság föl hagy eddigi politikájával s nem a törvények kijelentéseiben látja az ország

önállóságának biztosítását hanem a nemzeti erő szervezésében és fegyelmezésében és így az ország határain belül a magyarság feltétlen uralmának biztosításában. Ezzel szemben áll azonban az az irányzat, mely a kettős monarchián belül való haladás szükségességét vallja ugyan, azonban nem a magyarság suprematiájának biztosításától hanem a demokratia elveinek teljes diadalra jutásától várja azt, hogy a magyarság a vezérszerepet magához ragadja. Ezek Ausztriában (és a dinastiában is) az arisztokratia és a conservatismus a reakció mentsvárát látják s abban a hitben élnek, hogy a *radicalismus* megtöri annak a világnézetnek és vele Ausztriának vezető szerepét. A szerző ezzel a felfogással szembe száll és kimutatja, hogy még a szélső liberalismus is szolgálhatja – és szolgálta is – az egységes centrális osztrák birodalmat és, hogy ebben a tekintetben a nálunk annyira gyűlölt conservatív Metternich bukása mily káros volt hazánkra. Sőt éppen Metternich – a bécsi liberális ministeriummal szemben – a szabadságharcz leverése után a magyar alkotmány védelmére kel s az 1847-ki állapot visszaállítását és az ezen alapon való továbbfejlődés politikájának követését tanácsolja. A negyvennyolczas alap tehát valójában csak a *radicalismns* kiinduló pontja lehet, de nem az ország teljes függetlenségéé, melyet mint, láttuk a szerző egész helyesen a suprematiában, az *uralomban* tud csak biztosítottnak a negyvennyolczadiki törvényekből azonban ennek a függetlenségnek a biztosítását csak az vezetheti le, azt a valóságoknak semmi súlyt sem tulajdonít, hanem pusztán csak az elvi kijelentéseknek.

A szerző művéből azt a következtetést kell levonnunk, hogy az úgynevezett negyvennyolczas alap egyáltalában nem garantálja az ország függetlenségét, s hogy semmi jogosultsága sincs ma már a 48 és 67 elvi harcának, hanem az államban a magyarság feltétlen uralmát, a monarchiában a magyarság fensőbbségét és a Keleten a monarchia tekintélyét kell biztosítanunk. A 48-iki törvények szellemének követése végeredményben nem a *nemzeti szellemnek*, hanem a radicalismusnak használ, mely nem erősítő, hanem bomlasztó politika.

Építeni csak a tényekre, a *valóságokra* lehet, hogy azonban ez nálunk a köztudatba menjen át, ennek feltétele az, hogy közjogi irodalmunk művelői szakítsanak az eddigi irányzattal és a közjogot ne pusztá declaratiók halmazának tekintsék, és előfeltétele az, hogy felsőbb történelmi tanításunkba vigyük be a *tényeket*, a valóságok kutatásának szeretetét és jogi oktatásunkból irtsuk ki a *formalismust*, azt az irányelvet, mely a jogitudományt pusztán a törvények szörszálhasogató magyarázatában látja. Ez a baja az egész hivatalos államszervezetnek, s a köztudatba is átment az a felfogás, hogy az ország haladása mentül több törvény *gyártásától*

függ. Még oly kiváló tudós is mint MÁRKI SÁNDOR ebben a véleményben van. A műveltség könyvtára kötetét képező, az újkorról és a legújabb korról irt művében az ország fejlődése bizonyoságul felemlíti, hogy 1867-től 2000 törvényt hoztunk! Hanem azt, hogy hány jó ezek közül, avagy csak azt hogy mennyi van végre hajtván, nem mutatta ki. Ennek a rengeteg törvénynek a hivatalos – és pedig többnyire betűszerinti – magyarázata értelmében kicsavarása köti le a parlamenti és hivatali munkát. De a jövő se biztató. Nem rég sok szó esett a jogi oktatás reformjáról, és legkiválóbb jogászaink ismét a formalizmus mellett döntöttek. A jogi oktatás céljául akarják tenni a vizsgát, a közigazgatási pályára készülők tudásának tengelyére a magánjogot és a különböző perrendtartásokat. Ezek mind igen kiváló alkotások lehetnek, de nem nyújtanak széles európai látókört és a perrendtartások nem adnak *valóságokat*, következőleg nem adhatnak ösmeretet és így tudást sem, csak arra jók, hogy az úgy is túltengő formalizmust növeljék, kormányzati elvvé tegyék. A formalizmus pedig megegyezik a romanticizmussal abban, hogy egyikben sincs valóság.

És arra, hogy a magyar nemzet megtanuljon látni, a valóságokat értékelni, szükséges lenne az is, hogy a művelt úri középosztálynak mentül több fia töltsön éveket kint a külföldön, hivatalos állásokban, hogy így a kormányzatba az állam szervezetébe is betekinszen, és módot kellene találni arra, hogy a diplomáciában, valamint Bosznia kormányában mentül több magyar alkalmaztassák s ugyanezen okból a két közgazdasági minisztérium külföldi szaktudósítói karát is szélesebb alapon egységesen kellene szervezni. Persze oly módon, hogy a külföldi viszonyokat ilykép megösmerő egyének a honi kormányzatban és a törvényhozásban azután szerephez jussanak.

Steinecker.

A szabadság elmélete.

(Dr. Tula Béla: A szabadság. Politikai tanulmány. Budapest, Grill K. könyvkiadóvállalata. 1910. 528. 1. Ára 10. k.).

Alig van a politikai tudománynak fontosabb s az állani életjelenségeit egyetemesebben átfogó) kérdése, mint a szabadság; mélyen belevág a köz- és magánélet minden zugába s helyes felfogása messzire bevilágítja azt az utat, melyet a gyakorlati politikának követnie kell. De különösen figyelemreméltó helyet biztosít hazai irodalmunkban a szabadság prob-

lénijának nemzeti politikánk szempontja. Az a szakadatlan önvédelmi harcz, amelyet állami souverainitásunk épségéért évszázadok óta folytatunk, megbontotta egyéni és közszabadságunk normális összhangját. A szabadság elemei eltolódtak s a közszabadságnak mindinkább a mentességi oldala jutott előtérbe, míg az uralmi elem viszont az egyéni szabadság terén kívánt fokozottabb mérvben érvényesülni. Innen bizonyos túlságos individualistikus kinövésünk. Ezekben kell látnunk politikai küzdelmeink meddőségének legfőbb okait s ezeknek feltárásában és kiirtásában a tudománynak és a gyakorlati politikának vállvetve kell közreműködnie.

A politika e nagy horderejű kérdésével foglalkozik TUKA BÉLA. A tárgy fontossága indokoltta teszi, hogy a mű eszmenetét nagy vonásokban ismertessük.

Bevezetésében megrajzolja rendszerének háttérét a dualistikus világfelfogásban. A természettudományi világnézettel röviden végezve, érdemül csak azt tudja be, hogy a természeti és emberi jelenségek közös törvényeinek felderítésével a kettőt egymástól elválasztó űrt még szembeötlőbbé tette.

A szabadság a szerzőnek CONCHA nyomán fölvetett meghatározása szerint a külső meghatározatás tényleges megszüntetésére irányuló öntudatos és állandó erő kifejtés az »emberség« (humanismus, emberi eszme) minél tökéletesebb érvényesítése érdekében. A szabadságnak tehát három eleme van: 1. erő kifejtés, 2. öntudatosság és 3. az emberi eszme érvényesülése. A szabadság összeegyeztethető a causalitással s nem zárja ki a törvényszerűséget sem, csak a kényszerűséget. A szabadság az ember szellemiségének a végesség feletti uralma képen is felfogható. Ez az uralom az embernek' a külvilág és összegeynisége által való határoltatása folytán csak adott keretek között érvényesülhet.

A szabadság válhatlan kapcsolatban van a culturával, a haladással. A haladás csak a végességnek saját énünkben való legyőzése (belső szabadság) és az emberek egymás feletti uralma, illetve egymás uralmától való mentessége (külső szabadság) révén biztosítható. A belső szabadság akarati és erkölcsi szabadságra, a külső egyéni és közszabadságra oszlik.

A szerző a szabadakarat elméletének híve s álláspontja igazolására a determinismus és Indeterminismus mellett és ellen felhozható érveket az utóbbi javára csoportosítja. Az akarat-szabadság nem jelent törvénynélküliséget: akaratunk bizonyos lélektani és logikai törvények szerint működik. Akaratunk nem tételezi fel a válogatásnak minden esetben való elmaradhatatlanságát sem. Ezért kell különbséget tenni »formális« és »reális« szabadság között. Utóbbihoz akkor jut el az ember, na a »jóra való készség« annyira kifejlődött benne, hogy már nincs szükség a válogatásra. Az akarat-szabadság gyakorlati

jelentősége az erkölcsi rend terén mutatkozik. Ha elejtjük az akarat szabadságát, gyakorlati jelentősége az erkölcsi rend terén mutatkozik. Ha elejtjük az akarat szabadságát, megdől a felelősség és az erkölcsiség. A moralitás, minthogy saját belső törvényeikkel való szabad egybehangzást jelent, synonym a szabadsággal. Az erkölcsi jó nem egyéb, mint öntudatos alkalmazkodás a humanitás törvényeihez. A szabadságot mint az emberi eszme követelményei iránti engedelmességet is lehet felfogni. Ez az engedelmisség rokoncselekvések ismétlésével egyre könnyebbé válik s az ily módon létrejövő és fokozódó erőmegettakarítás teszi lehetővé az értelmi és erkölcsi haladást.

Az emberi eszme megvalósításához a külvilág meghódítása is szükséges, vagyis a belső szabadságnak külső szabadsággal kell párosulnia. A külső szabadság tárgyai: embertársaink szolgáltatásai, színtere: a társas élet. A szolgáltatások egyöntetű lefolyása bizonyos rendet tételez fel; ezt a jog biztosítja. A jog célja nemcsak a rend fentartása, hanem egyszerűs mind a haladás biztosítása; minthogy pedig a haladás erőfeleslegek útján jön létre, ennél fogva oly jogrendre van szükség, mely nem menti fel az egyest értelmi és erkölcsi ereje kifejtésétől. A jogot e feladatában támogatja a szokás és az illem; ezeket az emberi közületek tagjai hallgatólag alkotják.

Úgy az erkölcsi, mint a jogi szabadságot csak az állami lét biztosítja. Szükség van tehát állami szabadságra is; a szabadság kérdésének complexumából ez képezi a politikai tudomány tulajdonképeni tárgyát. Minthogy az emberi eszme két alakban válik élő valósággá, az állami szabadság is két ágra oszlik: egyéni és közszabadságra. Az egyéni szabadság az emberi élet bizonyos körei (hit, meggyőződés, munka megválasztás stb.) feletti uralomból s más egyesek, illetve az állam uralmától való mentességből áll. Ez a mentesség akkor van biztosítva, ha a közhatalom irányzó tevékenysége csak a legszükségesebbekre szorítkozik. A közszabadság negative azonos a nemzet függetlenségével, positiv oldaláról pedig az egyetemes embernek erős központi hatalom útján önelhatarozó erővel való érvényesítését jelenti.

Az egyéni és közszabadság irodalomtörténeti ismertetése után a könyv további részében a politikai értelemben vett szabadság részletes tárgyalása következik.

Az ember rendeltetése, a véges fölötti uralom, csak társas szervezet keretében tölthető be. Ennek legmagasabb foka az állami lét. Ámde az állam míg egyfelől biztosítja szabadságunkat, másrészt reánk is kiterjeszti uralmát. Ez az uralom csak engedelmisség révén érvényesülhet; az engedelmisség, ha a tekintély elismertetik, önkéntes, ellenkező esetben kényszerre van szükség.

Minden társadalmi alakulatban szükségkép létrejön a különböző funktiók bizonyos fölé- és alárendelése, mi vég-eredményében osztályuralomra vezet. Az osztályuralom míg létalappal bir nem kóros tünet, sőt a társaslét czélját képező haladásnak nélkülözhetetlen feltétele. A tekintélyt, uralmat - ezeket az elvont princípiumokat - egyeseknek, csoportoknak kell gyakorolniok s ezek feladatát képezi az általános emberit valamely előtérbe jutott vonatkozásában érvényesíteni,

A szabadságnak - mint uralomnak - természete a következő kettős törvényben nyer kifejezést: 1. minden relatív hatalom önmagának fokozása által absolut uralomra törekszik; 2. az a fokozódás bizonyos határon túl önmagát rontja le s maga után vonja az uralom megszűnését.

Az élet minden terén egyrészt a fokozódó egyenlőség, másrészt az egyre növekvő specializálódás jelenségei mutatkoznak. Az ember egyenlőségi vágyában - az egyén mint szerv által - a közület, a különbözőési vágyban az öncélú egyéniség ereje hat. Mindkettő szükséges az emberi eszme érvényesüléséhez. Minden különbség alapul szolgál az egyetemes jó látható nyilvánulásához, az egyenlőség s minden egyenlőség további differentiálódások alapját képezi. Min-kettőnek átmeneti jellege van. A fejlődés iránya kevés számú, de nagy irányú különbségektől nagy számú, de csekély mérvű különbségekhez vezet.

A különbözőési és egyenlőségi törekvés mint változás, illetve állandóság (szokás) jut kifejezésre. Az állami életben mind a két iránynak egyaránt kell érvényesülni. A kettő helyes arányát a jogegyenlőség és igazságosság kívánalmainak a jogélet terén való érvényre jutása biztosítja.

Az egyén és állam viszonyának legbonyolultabb jelenségei a szabadság önelhatározási oldalán mutatkoznak. Szükséges, hogy a közhatalom érvényesülése az alkotmányban és az állami intézményekben jogilag rendeztessék, miáltal a polgár alattvalóból az állami szervezetnek politikai jogokkal bíró, működő tagja lesz. A politikai jogok a közszabadság lényegét képezvén, azok mikénti eloszlására nézve a közületi lét elvi alapja mérvadó. A közéletben csak azok vehetnek részt, kik a nemzet egyetemes javának felismerésére és megvalósítására képesek; tehát a választói jognak is alkalmassághoz kell fűződnie.

A szabadságnak az alkotmánysághoz való viszonyát vizsgálva, szerzőnk, az alkotmány szilárdságának garantiáit - teljesen CONCHA nyomán - nem egyes u. n. alkotmánybiztosítókban, hanem az alkotmányos szabadság minél tökéletesebb érvényesülésében látja.

Összehasonlítva a demokrátiát az arisztokrátiával, arra az eredményre jut, hogy a humanismus ügyének szolgálatában

a két irány egymást kiegészíti, de túlhajtva mind a kettő veszélyezteti az egyéni és közszabadság összhangját. A demokratia, mint politikai elv, egyenlőségre vezet; mint társadalmi elv, az egyéni kiválóság érvényesülésére. Az aristokratikus elv politikai és társadalmi hatása éppen fordított. A gyakorlati politikai életben az aristokratikus elv a kiválónak s a demokratikus irány a többségnek uralmát veti felszínre. A közület – bármelyik elv alapjára fektetve – csak úgy maradhat szabad, ha amott a nagy tömeg emelkedő gazdasági és értelmi súlya, emitt a kisebbségek eleven szabadságérzete mérsékli a részleges érvényesülési törekvését. A jövőt illetőleg MILLEL egyértelműen hangsúlyozza a szerző a kisebbség szerepének szükségzerű növekedését. A nők társadalmi és politikai egyenjogúsítását illetőleg elzárkózik minden újítástól s az egyetemes jóra nézve minden irányú reformot hátrányosnak jelez.

Az állam és egyén tevékenységi körét vizsgálva, abban jelöli meg az állami beavatkozás irányelvét, hogy az állam igyekezzék az életviszonyok benyolódása arányában egyre több és több feladat megoldását hátrítani az egyénre, illetőleg a társadalomra. A főszempont a hatáskörök megállapításánál az, hogy vajjon az egyéni vagy a közhatalmi tevékenység képes-e az illető feladatot úgy megoldani, hogy az a nemzeti erők kisebb veszteségével járjon?

További tételei az egyén és állam hatásköri viszonyáról:

A fejlődés során az egyéni szabadságot ideiglenesen helyettesítő állami közbelépés szüksége csökken, viszont az egyes egyéni erő kifejtéseket nagy célok szolgálatára összefogó állami tevékenység fokozódik. – A szabadság legnagyobb fokára az a nemzet jut el, melyben az egyén számára a legszélesebb érvényesülési tér van biztosítva s az egyének összessége mégis a nemzeti jellegű egyetemes jó valószínűsítésére a legharmonikusabban működik össze. Ez akkor érhető el, ha az állam igyekszik polgárait a beavatkozás szokásos eszközeivel gazdaságilag, értelmileg (hozzátelhetjük és erkölcsileg) erősíteni és minél több feladat ellátására képesíteni. – Az állami és társadalmi életnek az erkölcsi szabadsággal való kapcsolatából folyik, hogy utóbbi csökkenése esetén fokozódni kell az állam egyensúlyozó tevékenységének, de viszont csökken ennek szüksége az emberi solidaritás érzetének élénkülésével.

Az állami szabadságtól meg kell különböztetni a társadalmi szabadságot. A társadalmi csoport, bármily hatalmas legyen, nem souverain és célja nem egyetemes. Az egyetemes emberi eszme érvényesülése érdekében szükséges tehát az állam felügyelete az egyes társadalmi közületek fölött.

A társadalmi kapcsolatok között legfontosabbak a vallási közületek és a nemzetiségi csoportok. Állam és vallás egyaránt

az ember eszméjét szolgálja s kölcsönösen egymásra vannak utalva. A vallás legerősebb ápolója az erkölcsiségnek, nélküle állami lét el sem képzelhető, de viszont a vallás is rászorul az állam támogatására a külső *élet* rendjének fenntartásában. Ami az állam és a vallási közületek viszonyát illeti, e tekintetben is csak az a »mozgó egyensúly« érhető el, mely az állam és egyes között. – A nemzetiségi problémát illetőleg addig az általános elvi kijelentésig jut a szerző, hogy a nemzeti lét az egyének közös jellegén alapulván, idegen jellegnek saját kebelében való nagyobb mérvű érvényesülését egy nemzet sem engedheti meg.

Az egyéni szabadság legfőbb támasza a család és a tulajdon. A jövőben mindkettőre egyre nagyobb szerep vár. A család lelki kiegészítő s erős egyéniségeket alakító erkölcs erejének kiemelése után behatóan foglalkozik a szerző a családi kapcsolat szilárdságának jelentőségével. Erre vonatkozó fejtegetéseiben – házasság elvi felbonthatatlanságának hangsúlyozásával – a katolikus álláspont jut kifejezésre. A szabadság kifejtése anyagi eszközöket is igényel; ezt biztosítja a tulajdon. A tulajdon mindig *oscillai collectiv* és *magántulajdon* közt. Az állam beavatkozása e téren növekvő irányzatot mutat.

A végső fejezet magában foglalja a socialdemokráciának az ethikai vagy kereszténysocializmussal való összehasonlítását. E szembeállítás szerint a socialdemokrácia a külső, a kereszténysocializmus a belső szabadság mikénti alakulására helyezi a súlyt; amaz a termelő javak *collectivisálás*át, a tulajdon és verseny megszüntetését, utóbbi csak a verseny megrendszabályozását sürgeti és a vagyon különbséget fentartja; a socialdemokrácia az egyéni szabadság helyébe a közszabadság túlnyomó szerepét állítva, elsenyveszti az egyéni kezdeményező erőt, míg a kereszténysocializmus az egyént erkölcsi szabadsága fokozásával erősíti.

Mint a szerző maga is kijelenti (303. 1.), műve voltaképpen CONCHA »Politikája«-ban foglalt szabadságtan kifejtése. Ezzel ugyan elhárította magatói az eredetiség pálmáját, de másrészt ekkép rendszere számára biztos alapról gondoskodott. Habár ily módon nem is vitt be a politikai gondolkodásba újabb irányokat, a CONCHA-féle szabadságelmélet kiépítésével, rendszerbe foglalásával és a külföldi irodalom újabb termékeivel való összhangbahozatalával könyve irodalmi jelentőségét biztosította.

Az alapelvek forrásának megjelölése felment bennünket azok bírálatától. Egyebekben észrevételeink a következők.

Ami a szerző szabadságelméletének a lélektannal való kapcsolatba hozatalát és különösen az akarat szabadságára vonatkozó fejtegetéseket illeti, ezek csak mint az e tárgyban felmerült érvek és ellenérvek kritikai csoportosítása, valamint

a mű rendszeressége szempontjából bírnak értékkel, mert egyébként – mint a szerző maga is hangoztatja (60-61. 1.) – az akaratszabadság évezredes vitája még nincs lezárva. Az akarat szabadságát különben is inkább csak negatív oldaláról határozza meg s pozitív felfogását a szabadságról csak sejteti. Szabadakarat elméletét különösen homályossá teszi a »formális« és »reális« akaratszabadság közti megkülönböztetése (96. 1.), a mivel épp úgy, mint az erkölcsi jóra irányuló cselekvésnek a szabadsággal való azonosításával (103. 1.), egészen közel jut az ethikai determinizmushoz – azzal a különbséggel, hogy cselekedeteink szabályozójául egy objectív ethikai felfogást vesz fel. Világosabban szól az erkölcsi szabadságról; úgyszólván csak innen tudjuk meg, hogy az akaratszabadság lényegét a belső törvényeinkkel való egyezésben látja. Itt is adós marad azonban annak a szerepkörnek a megállapításával, mely e felfogás mellett elhatározásainknál a jellemnek és belátásnak s utóbbinak a jellemképzésben jut.

Az akarat és erkölcsi szabadságra vonatkozó részt illetőleg, meg kell még jegyeznünk, hogy a felelősség és erkölcsi-ség nem hozható fel tudományos érv gyanánt az akarat-szabadság mellett, mert az akarat bármily természetű determináltságával csak az erkölcsiség és felelősség fogalma szenved változást.

Nem érthetők egyet a szerzőnek a nők társadalmi helyzetére vonatkozó álláspontjával (423-428. 1.). A sociologia mai fejlettsége mellett alig lehet a feminizmus eszmetartalmának megvalósítására irányuló törekvések bizonyos fokig terjedő elvi jogosultsága előtt mereven elzárkózni. A műben foglaltakkal szemben különösen arra kívánunk rámutatni, hogy a nő méltóságát és erkölcsi értékét éppen azzal emeljük, ha a házasságot a megélhetési alappá súly édestől minél jobban megóvjuk s ha a nőknek önálló existenciára is módot nyújtva, számukra bizonyos erkölcsi és anyagi függetlenséget biztosítunk. Az ez ellen aggálykép felhozott nehézségek és hátrányok kellő gyakorlati intézkedésekkel, megfelelő korlátozásokkal és különleges kedvezményekkel elháríthatók, illetve kiegyenlíthetők. A szerző egyébként önmagával is ellentmondásba kerül, amidőn egyrészt hangsúlyozva, hogy a házasságra lépésnek minden befolyástól menten, szabadon kell történni (487. 1.) és másrészt mégis hibáztatja a kereseti pályáknak a nők számára való megnyitását – anélkül, hogy ehelyett valamely más módozatot megjelölne a házasság socialis kényszerének az ellensúlyozására.

Nélkülözzük a könyvben a sajtószabadság és a nemzeti-ségi kérdés gyakorlatibb alapon való, részletesebb tárgyalását. Politikai életünknek mindkét kérdés oly kiemelkedő fontossággal bír, hogy a szabadság egyéb gyakorlati problémáival

szemben különösebb figyelmet érdemelnek. Az önkormányzati részben a szerző szintén nem terjeszkedik túl a CONCHA »Politiká«-jában foglaltakon.

Viszont ki kell emelnünk – mint a munka kiváltkép értékes részeit – a tekintélyre, a családra s a politikai jogok elvi alapjára vonatkozó fejtegetéseket. Az uralkodó tekintélyromboló irányzat túlzásaival szemben nagyon helyénvaló annak hangsúlyozása, hogy nem a tekintély uralma általában, hanem csak egyes tekintélyeké múlik el s hogy a tekintélyek változása voltaképpen csak hatásuk kiváltódásának a módosítását (félelem, hit, belátás, alázatosság, önfegyelmzés) jelenti; nem kevésbé időszerű a családi kapcsolat erkölcsi tartalmának s az állami szabadság szempontjából nélkülözhetetlen nevelő hatásának a kiemelése (428., 486-487. 1.); igen helyesen jelöltetik meg a politikai jogok alapjául a közületi lét, amiből következik, hogy a választói jog s a képviseleti rendszer megítélésénél sem lehet individualistikus alapról kiindulni (364., 382. 1.). A mű egyéb részei közül említést érdemel az erkölcsiség jogrend kiegészítő és szabadság éltető szerepének kiemelése (135., 470. 1.), az osztályuralom létjogosultságának és szükségszerűségének kifejtése (326 – 328., 479-481. 1.) s a kereszténysocializmus alapelveinek ismertetése (503-509.1.). Az osztályuralom mibenlétének megvilágosításából kitűnik a politikai életünkben oly gyakran hallható osztály uralom-ellenes jelszavak üressége, az ethikai socializmus ismertetésével pedig nagyban hozzájárult a szerző a kereszténysocializmusról uralkodó téves nézetek helyesbitéséhez.

Mindezek alapján megállapíthatjuk, hogy politikai irodalmunk egy gondosan készült, rendszeres munkával szaporodott, amelynek különös jelentőséget biztosít nemzeti iránya, valamint a történelmi multunkkal és kulturánkkal oly szorosan egybeforrt keresztény erkölcsi és eszmekörnek a politikai gondolkozásban való érvényre juttatása. Ezen irányainál fogva úgyszólván védőiratnak tekinthető a nemzeti létünk évezredes alapjainak megingatására irányuló külső és belső támadásokkal szemben. Ha benne a conservativizmus szelleme itt-ott túl is csap a kellő határokon, a mű tudományos értéke el nem vitatható; megjelenését tehát örömmel fogadjuk, őszintén óhajtvá, vajha minél több politikusunk figyelmét terelné a szabadság problémájára, hogy annak további kutatásával még előbbre szántuk a talajt nemzeti törekvéseink megvalósulásához.

Gyulay Lajos.

Társadalmi politika.

A nők éjjeli munkájának eltiltása.

Egész váratlanul, az utolsó pillanatban élénk eszmecserére szolgáltatott okot a nők éjjeli munkáját tilalmazó berni egyezmény, amely akkor, amidőn 1908-ban azt a magyar törvényhozás becikkelyezte, a socialpolitikával hivatásszerűen foglalkozókon kívül másnak figyelmét alig vonta magára. Most amidőn arról van szó, hogy az egyezménynek az életbe-
léptetése érdekében szükséges törvényhozási intézkedés megtörténjék, különösen a női egyesületek részéről aggályok, sőt határozott ellenvetések hangzottak föl abban az irányban, amelyben azokkal Svédországban, Norvégiában, Finnországban és Dániában már találkoztunk.

Ezt a tilalmat ugyanis a nők egy része sérelmesnek találja azért, mert a felnőtt munkásnőt is korlátolni akarja munkája értékesítésének a szabadságában, ami által a férfimunkással szemben a nők versenyét megnehezíti. Különösen attól félnek, hogy a külön munkadíjaktól, amelyek az éjjeli órákban végzett munkákért fizettetnek, a nők el fognak esni és minthogy a vállalkozók nappalra és éjjelre külön személyzetet tartani nem lesznek hajlandók, a nőegyesületek egy része attól is tart, hogy számos nő eddigi foglalkozásából egyáltalában ki fog szorulni. Felhozzák azt, hogy bár a nőknek éjjel gyárakban való dolgoztatása nem eszményi állapot, az mégis előnyösebb, mint hogyha a nőt elzárjuk attól a lehetőségtől, hogy az övéi számára kenyeret kereshessen. Arra is hivatkoznak, hogy az éjjeli munkának a gyárakban való megszorítása az otthoni munkásnők számát fogja erősen megnövelni, részint pedig a nőket nem kívánatos kereseti forrásokra fogja utalni.

Amidőn ezek az aggályok a külföldön a munkásvédelem ezen ágával szemben először felhozattak és amidőn kellő anyag, melynek alapján azok értéke elbírálható lett volna, nem állott rendelkezésre, akkor csakugyan némi bizonytalanság támadhatott az ily rendelkezésekkel szemben azok szemében, akik kellően méltányolják a capitalistikus fejlődéssel végbemenő azt az átalakulást, mely a nőknek a ház körüli munkáját csökkentvén, őket természetszerűleg nagyobb mértékben a kereső pályák felé hajtja. Ma azonban már abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy ezen aggályokat hosszú évek és számos ország tapasztalatai alapján bírálhatjuk el. A nők éjjeli munkáját ugyanis Anglia a textiliparban már 1844-ben, a többi iparágakban pedig 1847-ben tiltotta el. A Svájc 1877-ben, Ausztria 1885-ben, Németalföld 1849-ben,

a Németbirodalom 1891-ben, Franciaország 1892-ben, Oroszország 1897-ben, Olaszország pedig 1902-ben tiltotta el a nőknek a gyárakban éjjel való foglalkoztatását és így módunkban áll tanulni az eredményekből, amelyek a tilalom következtében ezekben az országokban mutatkoztak.

Az eddig szerzett tapasztalat azt mutatta, hogy a nők munkájának eltiltása következtében azok keresete inkább csak kivételesen, egyes iparágakban szállott alá, ahol tényleg az üzem folytonosságának a szüksége következtében a jobban fizetett éjjeli munkát férfiak nyerték el. Ezzel szemben azokban az iparágakban, amelyekben a női munkát férfiak alkalmazásával pótolni nem lehetett, és amelyekben éppen ezért a nappali üzemnek a kiterjesztése vált szükségessé, a munkásnők iránti kereslet jelentékenyen növekedett, miáltal részben pótlódott a munkásnők keresetében az éjjeli órák elvesztése által beállott csökkenés. Egyáltalában megállapíthatjuk azt, hogy a socialpolitika sehol sem vezetett a munkabérek végleges csökkenéséhez, hanem legfeljebb átmenetileg idézte ezt elő és végeredményben oda vezetett, hogy a munkások kedvezőbb munkafeltételek között ugyanolyan keresethez jutottak, mint a milyennel régebben bírtak. Nem szabad azt sem felejtünk, hogy a munkabér nem annyira egyéni, mint inkább családi alapon képződik. Ha tehát a családtagok bizonyos kategóriája mint kereső kevésbé lép előtérbe, akkor az ezáltal beálló keresethiány előbb-utóbb a munkabérek többi csoportjainak az emeléséhez vezet. A capitalismus első évtizedeiben Angliában nemcsak a férfimunkás keresett, hanem a nők és gyermekek is ezrével tódultak agyárakba, mégis a munkabér, ha az apa, anya és gyermek keresetét együtt vesszük is, alig biztosította a családnak a legszánalmasabb színvonalon való megélhetését is. Midőn azután a gyermekmunkát, majd a női munkát a socialpolitika korlátok közé szorította, a munkásosztály színvonala és keresete nem süllyedt, hanem emelkedett.

Attól, hogy a nők nagy része fogja a tilalom következtében kenyerét elveszteni, mert a vállalkozó, akinek éjjel-nappal szüksége van munkásaira, az éjjel nem foglalkoztatható nőket el fogja bocsátani, ugyancsak kevésbé kell félni. Tagadhatatlan, hogy lesznek ily esetek, de az egyes üzemekből ilyképp kiszoruló nők más iparágakban nagyrészt bizonyára elhelyezést fognak találni, amint az külföldön is megtörtént, amint az a Törvényes Munkásvédelem Nemzetközi Egyesületének a nők éjjeli munkájára vonatkozólag készített terjedelmes munkájából megállapítható.¹⁾ E munkából ugyanis kitűnik,

¹⁾ Die gewerbliche Nacharbeit der Frauen. Berichte über ihren Umfang und ihre gesetzliche Regelung. Im Auftrage der Internationalen Vereinigung für gesetzlichen Arbeiterschutz herausgegeben von Prof. Dr. Stephan Bauer. Jena, 1903.

hogy a nyugati államokban a tilalom következtében nem csökkent az iparban foglalkoztatott nők aránya, kivéve a Svájcban, ahol közvetlenül a tilalom kibocsátása utáni években éppen azok az iparágak fejlődtek legerősebben, amelyek, mint például a gépipar, nőket egyáltalában csak kis mértékben foglalkoztatnak. Azon, hogy a nők éjjeli munkájának az eltiltása nem csökkenti lényegesen az iparban foglalkoztatott nők számát, nem is csodálkozhatunk, ha tudjuk azt, hogy abban a tekintetben, női vagy férfimunkásokat foglalkoztat-e valamely iparág bizonyos munkálatok végzésénél, ezen munkálatoknak és a gépeknek a természete döntő. Amint arra a Gyáriparosok Országos Szövetségének a lapja, valamint az Országos Iparegyesületnek a nők éjjeli munkája tárgyában a kereskedelemügyi miniszterhez intézett felterjesztése is rámutat, számos iparágban találkozunk olyan munkákkal, amelyekre a férfiak kisebb kézügyessége éppen nem alkalmas, és amelyeknél a vállalkozó nőket lesz kénytelen alkalmazni, akár foglalkoztathatja azokat éjjel, akár nem. De azt sem szabad felednünk, hogy a technika fejlődése számos oly gépet alkot, melyeknek a kiszolgálására ismét feltétlenül a nőkre van szükség. Ezek után aligha tarthatjuk jogosnak azt a félelmet, hogy a tilalom következtében a nők a gyárakból nagy mértékben ki fognak szorulni.

Távol áll tőlünk mindazonáltal az az álláspont, mint hogyha azt hinnők, hogy minden nehézség és baj nélkül mehetne végre egy-egy jelentősebb socialpolitikai intézkedés. Az átmenettel járó egyéni szenvedések enyhíthetők, de azok aligha küszöbölhetők ki egészen. Ha azonban ezektől visszariadunk, akkor egyáltalában vége van minden socialpolitikai újításnak, de minden egyéb haladásnak is, éppen úgy, mint ahogy le kellene mondanunk a socialpolitikáról akkor, ha azt olyképp értelmeznők, ahogy azt azok teszik, akik azt állítják, hogy a felnőtt munkásnőt rendelkezési szabadságában gátolni nem lehet. Hiszen az egész socialpolitika közérdekek szempontjából való korlátozása a munkaadónak és a munkásnak egyaránt, és a vasárnapi munkaszünet, a veszélyes iparágaknál felállított szabályok stb. munkafeltételeiben épp úgy korlátozzák a férfimunkást, mint ahogy a munkásbiztosítási intézmény keresetének hova fordítása tekintetében tartalmaz korlátozást. Hogy pedig a közérdek, amelynek a szempontjából a korlátozás megtörténik, a nők éjjeli munkájának a tilalmazásánál megvan, azon senki sem kételkedhetik, ha tudja, hogy a külföldön ez az intézkedés a nők és gyermekek halandóságának csökkentését vonta maga után, nem is szólva azon erkölcsi szempontról, amely ahhoz fűződik, hogy a munkásosztály gyermekei se nélkülözzék teljesen az anyai kezet.

Az átmeneti nehézségek enyhítése természetesen leg-

nagyobb mértékben megérdemli figyelmünket és e tekintetben Örömmel üdvözölhetjük azt az érdeklődést, amely a tilalom behozatalával kapcsolatosan most nálunk mutatkozott, mert a közfigyelmet az átmeneti nehézségek enyhítésére hívta föl. A munkásközvetítés fokozottabb törekvése az egyes gyárakból kiszoruló munkásnők elhelyezése tekintetében, de még sokkal inkább az otthoni munkának a szabályozása nagyon megkönnyítheti az átmenetet, mert nehézségeket gördíthet az elé, hogy a gyárakból, bár bizonyára kisebb részben ideszoruló munkásnők ne kerüljenek kedvezőtlenebb helyzetbe, mint amilyenben vannak akkor, ha éjjel gyári munkát végeznek. Bár az angol mintára szervezendő minimális bérhivatalok felállítása bizonyára nálunk még messze van, mégis találhatók intézkedések, melyek könnyebben vihetők keresztül és amelyek mégis nagyon segítenének az otthoni munkásnők tömegein. Ilyen volna az otthoni munkások jegyzékének és bérkönyvének a kötelezővé tétele, valamint a kifizető helyiségekben bérjegyzékeknek a kifüggesztése. Ha az államnak az otthoni munkásnők érdekében ily irányban való közbelépését sikerülne biztosítani, ezáltal egyúttal a ma legnagyobb kizsárolásnak kitett munkásnők ezrein segítenénk.

Ezek után a nők éjjeli munkájának tilalmazásáról szóló törvényjavaslatot, mely az országgyűlés elé van már terjesztve, örömmel kell üdvözölnünk, mert az ismét egy lépés ahhoz, hogy a munkafeltételek kedvezőbbben alakuljanak és hogy az a rablógazdaság, melyet az emberi munkaerővel még sok irányban űz a társadalom, ismét lényegesen enyhíttessék. Hogy azonban szélesebb körben meglegyen a javaslatnak a fogantaja, nagy súlyt kell helyezni arra, hogy a kereskedelemügyi miniszternek abban biztosított tágkörű felhatalmazás ne használtassák abban az irányban, melyben a gyárosok érdekképviselete azt óhajtaná, hogy t. i. a tilalom alól számos kivétel tétetik, mi azután az éjjeli pihenőt számos oly munkásnőtől elvonná, kinek ez az ipar méltánytalan megterhelése nélkül biztosítható volna.

H. F.

Társadalmi mozgalmak.

A nők választói joga Svédországban.

(Reuters Möld: Politisk Röstraett för Kvinnor. Upsala 1911.)

A választói jog reformja küszöbön állván Svédországban, a nők nagy agitatója folytán a kormány elrendelte a nők

választói jogára való adatok összegyűjtését s egyszersmind megbízta REUTERSKIÖLD upsalai egyetemi tanárt, hogy készítsen ismertetést a női választói jog kérdésének mivoltáról. A statisztikai adatok még nem kerültek nyilvánosságra, de megjelent REUTERSKIÖLD tanár háromszázhatvan oldalas kötete, »Politisk Röstraett för Kvinnor«, *a nők politikai választójoga* címmel.

A dolgozat első részében a kérdés irodalmát ismerteti, illetve részletesen CONDORCET és STUART MILL munkáit és BUISSONNAK az 1909-ben a francia kamara elé terjesztett jelentését. E munkák és a nevezett írók fölfogása általánosan ismeretes.

Ezután REUTERSKIÖLD maga veszi vizsgálat alá a kérdést s megállapítja, hogy a nők szavazati joga nem elméleti alapon gyökerezik, éppen úgy, mint a férfiaké sem, nem vele született joga az egyénnek, hanem gyakorlati kérdése a közügyek intézési módjának. Amennyire elméleti alapon vitatni lehet a nő választói jogának jogosultságát, mint MILL teszi, éppen annyi erővel és helyességgel lehet azt ellenezni is.

REUTERSKIÖLD szerint, általában, választói joghoz azok az osztályok jutnak, amelyek »hatalmi tényezőkké« válnak az államban. Ez egyetlen oka a férfi választói joga kiterjesztésének is joggal nem bíró olyan rétegekre, melyek szerephez jutottak a politikai életben s a nők azért nem nyerték még el, mert »a politikai életben nem váltak hatalmi tényezőkké.« Minthogy a nők sem a politikai pártokon belül nem vettek részt sehol a politikai életben, sem önállóan valamely politika érdekében nem szervezkedtek (kivéve éppen saját választói jogukat, ami egy hatalmi kérdés), egyelőre sehol, egyetlen államban sem képeznek önálló hatalmi tényezőt, s ennél fogva politikai szempontból közömbösek. Társadalmi, socialis téren ellenben elismert befolyásuk van a nőknek s a legtöbb államban ennek megfelelő képviseleti jogokat is nyernek községi közigazgatásban, közoktatási, socialis intézményekben.

Így állván a dolog, választói joghoz vagy olyan államokban juthatnak a nők, amelyek most voltak létesülőben s ezeket »újonnan települt« államoknak hívja REUTERSKIÖLD, vagy olyanokban, amelyeknek képviseletét gyökeresen átalakítja az illető nemzet.

Az előbbieik közé sorozza a Egyesült-Államok és Ausztrália egyes államait és New-Zealandot. Mindezek kisebb, történeti múlttal s a nők helyzetét illetően hagyományokkal nem bíró államok, amelyeknek politikai föladatai összehasonlíthatatlanul kisebbek és könnyebbek, mint a régi, nagy európai államoké s amelyekben a nőkkel szemben is nem a régi, hagyományos szellem, hanem a modern idők fölfogása uralkodik. Ezekben az államokban nem volt tehát ok a nők kizárására; magának az államnak a megteremtésében férfi és nő egyformán vett részt,

mig a régi culturállamokban megvan az öröklött hagyományon nyugvó tényleges helyzet, amely az otthonhoz és a családhoz fűzi az asszonyt.

A másik fajta államok között említi REUTERSKIÖLD Finnországot, ahol a régi rendi alkotmány helyett egy teljesen új lépett életbe, egy kamarával, általános választói joggal, ahol tehát esetleges öröklött fölfogások ellenére is, egy egészen új társadalmi és állami rend alakult, amely valamennyire az »újonnan települt« államokéhoz hasonló.

Más államokban, ahol az alkotmány gyökeres megváltoztatása nélkül, csupán a nők választói jogának megadásáról van szó, ott kizáróan czélszerűségi kérdés ez, amely REUTERSKIÖLD szerint így formulázható: »Kiszámítható-e, hogy mily mértékben és mily irányban fogja befolyásolni a nő választójoga a pártok hatalmi állását? Kiszámítható-e, hogy a nők mekkora százaléka fog élni szavazati jogával? Mert ha a nők oly arányban szavaznak, mint a férfiak, egészen más lesz az eredmény, mint akkor, ha az asszonyoknak csupán egyes kategóriái vesznek részt a választásokban.« És, fölfogása szerint: »Minél nagyobb a nők részvéte a közéletben s minél nagyobb számban vesznek részt a socialis munkában, hasonlóan a férfiakhoz, annál könnyebb a női választói jog következményeinek kiszámítása s annál könnyebben megadható a jog.«

Általában a nők szavazati jogának kérdésénél a következő alapelveket kell tekintetbe venni:

1. Természetbölcseleti szempontból, ha minden egyedet emberi mivoltánál fogva megilleti a választói jog, a nők megfosztása jogtalanság.

2. A választói jog alapja azonban az a socialis tevékenység, amelyet az egyén másokkal egyesülten kifejt s amelynek alapján azokkal együtt hatalmi tényezővé válik az államban.

3. Abban az időben, amikor az európai és régebbi amerikai alkotmányok készültek, a nő kizáróan a család és otthon körébe volt utalva, tehát nem is gondolt senki arra, hogy szavazati joggal ruházza föl.

4. Később a nő mind nagyobb mértékben vett részt a socialis munkában és ennek megfelelően a különböző államokban különböző terjedelmű befolyást, jogokat nyert.

5. Politikai szavazati jogot is nyertek »újonnan települt« államokban, vagy olyanokban, amelyek gyökeresen átalakították alkotmányukat.

6. Minthogy a legtöbb culturállamban a nő még ma is kizáróan az otthon és család körében él s a politikai életben nem vesz részt, nem számítható ki, hogy a választói jog Megadása részére minő befolyással lesz a pártokra, az állami hatalmi tényezőire.

7. A kérdés megoldását nem vehetik kezükbe a kormányok, mert a kormány kötelessége a közjó megóvása, nem pedig az abstract »jogosság« megvalósítása, különösen akkor, amikor ez a »jogosság« egy elméleti feltevésen alapul. E helyzet csak akkor változik meg, ha a nők hatalmi tényezővé válnak, mert abban az esetben helytelen volna megengedni, hogy felelőtlenül gyakoroljanak befolyást. Hogy mikor válnak hatalmi tényezővé, az ténybeli kérdés: sem az nem engedhető meg, hogy kevesek kívánsága döntsön, sem az nem jó, hogy ha már nagy tömegek vesznek részt a közéletben, azok kizárassanak a jogok élvezetéből.

8. A kérdés megoldása tehát az egyes államokban attól függ, hogy a nők emancipációja minő fokot ért el s a kormányzat minő álláspontra helyezkedik vele szemben. Általában azonban a kérdés nem a nő szempontjából döntendő el, hanem az a hatás veendő figyelembe, amelyet a szavazati jog megadása a közügyekre nézve gyakorolni fog.

A dolgozat, amint látható, nagy általánosságokban csak irányokat mutat, de olyan alapokat nem jelöl meg, amelyen a kérdés helyessége vagy helytelensége igazán elbírálható volna. Munkálatának az a kiindulási pontja, hogy szavazati joghoz azok jutnak, akik hatalmi tényezőkké váltak az államban, egyfelől a választói jog általános történetéből sem igazolható, de a nők választói jogának történetében is reácafol Norvégia példája. Norvégiában a nők semmivel sem álltak előbb az emancipatio terén, mint a svéd vagy dán asszonyok, a választójogért folytatott küzdelmük össze sem hasonlítható az angol nőkével s azt hiszem, abban sem tévedek, ha az angol nő socialis munkáját többre becsülöm, mint a norvég asszonyét, szóval semmi feltételét nem látom, hogy a norvég asszonyt erősebb hatalmi tényezőnek tartsam, mint az említett államok asszonyait s mindezek ellenére Norvégiában már a törvényhozás termében is jelen van a nő.¹⁾

A reális politikai életet tartva szem előtt, igaza van abban, hogy a nők szavazati jogának megadása végeredményében a meglévő politikai tényezőktől, tehát a létező pártoktól függ. Kétségtelen, hogy míg azok a tényezők, akiknek kezében ma

¹⁾ Megjegyzem, hogy REUTERSKIÖLD is látja, hogy elmélete nem alkalmazható Norvégiára. De ő azután a svéd ultraconservatív közjogi párt álláspontjára állva, úgy magyarázza a dolgot, hogy Norvégia 1905., a svéd unióból való elválása előtt nem volt önálló állam. »Norvégiának, mikor még a dán és később a svéd korona alá tartozóit, nem volt teljes önállósága, stb.« írja és 1905-ben egészen újjá szervezte alkotmányát, tehát joggal sorozható Finnországgal egy kategóriába. Persze, ez hajmeresztő theoria és nem is igaz, mert Norvégia sohasem tartozott a svéd korona alá, Önálló, független állam volt mindig s alkotmányán 1905-ben csak olyan változtatásokat tett, amelyeket az unió felbomlása követelt meg. A nők szavazati jogát ettől egészen függetlenül adta meg a törvényhozás.

kizáróan van a törvényhozó hatalom, be nem látják álláspontjuk helytelenségét, addig a nők nem juthatnak szavazati joghoz. Ez azonban akkor következik el, mikor belátták, hogy a nőt hagyományoszerű állapotából mint feleséget és anyát nem a választói jog *fogja* kivetkőztetni, hanem *már* megtépdeste ideális helyzetét az élet nehézsége, amely a férfiakkal egyenlő terheket ró reá és amikor belátták azt, hogy a nő munkájára a törvényhozás termében éppen olyan nagy szükség van, mint a községi kupaktanácsban vagy az iskolaszéken.

REUTERSKIÖLD munkájának legnagyobb részét egy értékes anyaggyűjtemény képezi, amelybe az összes államoknak e kérdést érintő intézkedései és tervezetei föl vannak véve. Tévedéseivel együtt ide iktatom azt, amit Magyarországra vonatkozólag ír:

»Magyarország egy régi alkotmányos ország, amely némi-képpen modernisálva megtartotta régi képviseleti rendszerét. A nők választójogi mozgalma, ha nem is maga a női mozgalom, nem régi. Körülbelül együtt kezdődött az általános választói jogra vonatkozó első komoly mozgalommal. A törvényhozás két kamarából áll s nem kis mértékben emlékeztet az angol parlamentre. Választói jog illet meg minden húsz évet betöltött állampolgárt, aki bizonyos feltételeknek eleget tett, amelyek különböző helyeken különbözők. Kossuth miniszternek egy 1903-ban beterjesztett javaslata, amely a választói jog kiterjesztésére vonatkozott s a nőket is felruházta volna e joggal, a miniszterrel együtt megbukott. Ezóta különösen a socialdemokrata párt küzdelme kizáróan a férfiak általános választói jogára irányul s ezt nem akarja megnehezíteni azzal, hogy bekapcsolja a nők jogát is, sőt éppen ezért ellenzi. Az a javaslat sem adta meg a jogot a nőknek, amelyet a kormány 1908-ban terjesztett a ház elé, de nem is állt az általános és egyenlő választói jogalapján. A javaslat azzal a kijelentésével, hogy a nők szavazati jogáról nem lehet komolyan beszélni, nagy ellenszenvet keltett a jog hívei között. Más téren is ellenállásra találván, nem vezetett eredményre. Azóta a politikai helyzet úgy alakult, hogy a választói jog kérdése mindinkább háttérbe szorult s valószínűleg nem is kerül előtérbe az 1910. évi népszámlálás eredményének megállapítása előtt.«

Szász Zsombor.

Magyar Társadalomtudományi Egyesület

Felolvasás az amerikai választójogról. Márczius 24-én GAAL JENŐ főrendiházi tag elnöklete alatt felolvasó ülés volt, melyen BERNÁT ISTVÁN, a Magyar Gazdaszövetség elnöke az alábbiakban kivonatossan ismertetett tanulmányt olvasta fel az amerikai választójogról:

Az általános választójogra kedvezőbb talajt képzelni sem lehet, mint azt a nagy köztársaságot, amelyben nincsenek történelmileg elkülönített osztályok s a múlt hagyományai nem a demokratia ellen, hanem az egyenlőség és testvériség mellett szólnak. Az a puritán felfogás, mely ott sokáig érvényben volt, az Egyesült-Államok alapítóinak, a hitükért kiülődzött kálvinistáknak törekvései mind alkalmassá tették az Egyesült-Államokban a talajt erre. Mindezek folytán csak természetes, hogy az Egyesült-Államok régen elfogadták az általános választójogot, nagyon csekély korlátozással, amely az egyének elmebeli állapotára, büntetlenségére stb. vonatkozik. A vagyoni census az úgynevezett *paupereket*, t. i. a hatóságilag eltartott szegényeket kivéve, teljesen megszűnt. A hatását illetőleg az előadó saját tapasztalatai és elsőrangú publicisták véleménye szerint arra a következtetésre jutott, hogy azoknál az elemeknél, amelyek előkészítve az általános választói jog gyakorlatára kellően nem voltak, ezzel a joggal való felruházás pusztító hatást tett. Ennek köszönhető, hogy az amerikai nagyobb *varosok* kormányzata a legtöbb esetben végtelenül romlott s éppen a legnagyobbakban a bűn, a szervezett gonoszság és a közérdekkel szembehelyezkedő önzés valóságos orgiáit üli. Példákat hoz fel New-York, Philadelphia, San-Francisco stb. történetéből. Ez csak az általános választói jog segítségével volt lehetséges, mert a bevándorlók nagy része ezekbe a városokba toltul s ezek szavazataikat áruba szokták bocsátani. Vizsgálódásának másik ága a déli államok volt, amelyekben a *négerek* nagy számban élnek. Ezekkel szemben a választásoknál a rendnek, a haladottabb igényeknek és a műveltségnek követelményeit csak úgy sikerült megmenteni, hogy a választások vezetői a legnagyobb törvénytelen ségekhez folyamodnak. Azt tartják, hogy ha valahol, úgy itt szentesíti a cél az eszközöket. Vázolta ezután az előadó azokat a biztosítékokat, amelyek lehetővé teszik, hogy az Egyesült-Államokban az általános választói jog mellett is haladással és emelkedéssel találkozunk. Szemben azokkal, akik minálunk arról álmodoznak, hogy az általános titkos választói jog segítségével sikerülni fog egy új.

nem sejtett haladást és emelkedést realizálni, utal azokra az amerikai el nem fogúit politikusokra, akik szerint az általános választói jog uralma egymagában sem a szabadelvűségnek, sem a demokratikus haladásnak a követelményeit nem biztosítja. Sőt olyan emberek kezében, akiknél hiányzik a kötelességtudás és politikai iskolázottság, nem a haladásnak, hanem a corruptionnak, a kíméletlen és önző demagógiának eszközévé fajul. Nélküle a plutokratia mai hatalma, a trustöknek garázdálkodásai, az egyenlőségnek szemmel látható megrontása az Egyesült-Államokban lehetetlen lett volna.

Az előadás után az elnök a vitát megnyitván, többen hozzászóltak a kérdéshez.

NÉMETH JÓZSEF min. osztálytanácsos, aki hosszabb időt töltött Amerikában, kifejti, hogy Shaw Amerika minden baját az általános szavazati jogra vezette vissza. Az általános szavazati jognak Amerikában nagyúri censusa van. A szavazati jog gyakorlása előtt az úgynevezett pole-taxe-ot kell lefizetni. Ennek veszedelmes háttere van a párturalom tekintetében, mert a pártok kifizetik az egyesek taksáját s így uralkodhatnak. A tapasztalat továbbá azt mutatja, hogy az általános választójog éppen nem tudta bevinni a nép vágyait, igényeit a parlamentbe. Nem a szellemileg és erkölcsileg legértékesebb emberek jönnek be a congressusba.

SZEMENYEI KORNÉL személyes tapasztalatból nem ismeri az amerikai választói jogot, de mégis felszólal, az általános választói jognak Franciaországban való hatásával, foglalozva, bizonyos conclusiókhoz jutott, melyek – mint az előadó is szíves volt kiemelni – legalább is hasonlatosak azokhoz, melyeket az előadó Amerikára nézve is levont. Ez a találkozás annál érdekesebb, mert szóló az általános választói jog meggyőződéses hívei közé tartozik, s ebben a felfogásában az előadó sem ingatta meg, mert azok a hátrányok, melyeket az előadó az általános választói jog következményeiként esetelt, mindenhol megtalálhatók, ahol nincs is általános választói jog és szólót tanulmányai arról győzték meg, hogy a corruptio sokkal inkább a nagy vagyoni egyenlőtlenségek következménye, semmint az általános választói jogé. A társadalmi élet óriási centralisatiója oly óriási vagyoni erőket bocsát egyesek rendelkezésére, melyek nem csoda, ha egyeseket megszedítenek és az azokhoz való jutást nje meg nem engedett eszközök árán is elérni óhajtják. hogy ez a corruptio tulajdonképpen oka és nem a választói jog terjedelme, az az előadó előadásából is következtethető, mikor arra utal, hogy a corruptio főleg a városokban, azok vezetőségében érvényesül legjobban, tehát éppen az intelligensebb és jobbmódú elemek körében, akik a választói jog amely megszorítása esetén is az urnák elé járulhatnának.

Ezt igazolja az is, hogy a köztudat szerint a legnagyobb a corruptio Oroszországban, ott pedig csak a legutóbbi idő óta van igen mérsékelt terjedelmű választói jog. Az előadásban nélkülözte azt, hogy az előadó nem adta az amerikai választói jog complicált természetének megfelelőleg a választók társadalmi tagozódását, hogy látni lehetett volna, hogy bizonyos rétegek minő súllyal bírnak vagy bírhatnak a választások eredményére. Ezek a tények azt igazolják – és ebben egyetért az előadóval – hogy a társadalmak fejlődése csak csekély mértékben függ a szavazati jog terjedelmétől.

Bár – ismétli – az általános választói jog híve, abban is egyetért az előadóval, hogy az általános választói jog létesítése éppen nem tekinthető panaceának mindenféle baj ellen és éppen nem szüntetheti, legkivált pedig nem egyszerre, a mai társadalmi rend káros kinövéseit. Teljesen igaza van az előadónak, mikor azt megállapítja, hogy az általános választói jog nem tudta megakadályozni Amerikában a plutokratia roppant kifejlődését. Szóló a francia választói jog köréből tett tanulmányai-ból viszont azt volt kénytelen leszűrni, hogy itt sem tudta meggátolni a militarismus túltengését.

Mindent összevetve, szóló mégis abban a meggyőződésben van, hogy az általános választói jog gyakorlatilag azért helyes, mert a társadalmak természetes fejlődésének zavartalanabb menetét biztosít. Abban a meggyőződésben van, hogy nálunk az általános választói jog behozatala olyan politikai iránynak kedvezne eleinte, mely a szóló előtt semmiképp sem rokonszenves, mégis helyesnek tartja annak megvalósítását, mert az így előálló állapotot a fejlődés egy fokának tartja, melyet átugorni nem lehet, melyen át kell menni, hogy a további fejlődést fokozatosan elérhessük.

GAAL JENŐ elnök utal arra, hogy Amerikában mily lényegesen mások a viszonyok, mint p. o. nálunk. Ott a sok, a világ minden tájából jövő bevándorló is az Unió polgárának vallja magát büszkén és éppen ezért Amerikában az összes polgárokat átható nemzeti érzés fontos correctivuma az általános választói jognak, mely tehát nemzetiségi veszélyeket ott nem idéz fel. De megállapítani óhajtja egyúttal azt is, hogy Amerikában tulajdonképen nincs is általános választói jog; e tekintetben csak a négerkérdésre utal.

BERNÁTH ISTVÁN zárószavában kifejtette, hogy ha az adott viszonyokat tekintjük, az általános szavazati jog megszűnik *ideál* lenni. Ha olyan egyéneket ruházhatnánk föl ezzel, akik kellő erkölcsi és értelmi erővel rendelkeznek, a legnagyobb örömmel és rokonérzéssel kellene fogadni, míg ez nincs meg, addig az általános szavazati jog föltétlenül követendő ideálnak nem tekinthető.